

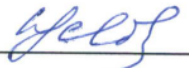
Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»

Кафедра Краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

До захисту допущено кафедрою краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук протокол № 11 від 12.06.2026 р.

В.о. завідувача кафедри Ірина ЩЕРБИНА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Здобувачки першого бакалаврського рівня вищої освіти

ЖІНОЧІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ ст.:
СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Краєзнавчо-туристична робота

Здобувачка Сніжанна ЛАВРИНЕНКО

Науковий керівник Ірина ЩЕРБИНА

Харків - 2026

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи соціальних і гуманітарних наук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

В.о. завідувача кафедри

Ірина ЩЕРБИНА

«13» лютого 2026 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Здобувачу першого бакалаврського рівня освіти

Сніжанні ЛАВРИНЕНКО

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Краєзнавчо-туристична робота

1. Тема роботи: ЖІНОЧІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ XIX ПОЧАТКУ XX ст.: СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

керівник роботи Щербина Ірина Володимирівна, канд.іст.наук, доцент
затверджені наказом по Університету від «15» грудня 2025 року № 4801-5/4400

2. Строк подання здобувачем роботи: «29» травня 2026 року.

3. Вихідні дані до роботи:

Мета роботи – комплексний аналіз становлення та розвитку жіночих благодійних товариств в Україні XIX – початку XX ст. та визначення їх ролі в суспільному житті.

Об'єкт дослідження – суспільні процеси, пов'язані з розвитком жіночого руху та благодійної діяльності на українських землях у XIX – на початку XX ст.

Предмет дослідження – жіночі благодійні товариства як соціальне явище, їх організаційні засади, напрями діяльності та вплив на суспільство.

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

Вступ

Розділ 1. Становлення жіночої благодійності в Україні в XIX – на початку XX ст.

Розділ 2. Діяльність жіночих благодійних товариств на межі XIX – початку XX ст.

Розділ 3. Розвиток жіночого руху та трансформація благодійних товариств на початку XX ст.

Висновки

Список використаних джерел та літератури

5. План роботи

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання	Позначки керівника
1	Вступ	02.03.2026	
2	Розділ 1. Становлення жіночої благодійності в Україні в ХІХ – початку ХХ ст.	23.03.2026	
3	Розділ 2. Діяльність жіночих благодійних товариств на межі ХІХ – початку ХХ ст.	13.04.2026	
4	Розділ 3. Розвиток жіночого руху та трансформація благодійних товариств на початку ХХ ст.	04.05.2026	
5	Висновки	20.05.2026	
6	Список використаних джерел та літератури	22.05.2026	
7	Оформлення кваліфікаційної роботи	27.05.2026	

6. Дата видачі завдання: «16» лютого 2026 року

Здобувачка вищої освіти

Сніжанна ЛАВРИНЕНКО

Керівник роботи

Ірина ЩЕРБИНА

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі досліджено становлення та розвиток жіночих благодійних товариств в Україні у XIX – на початку XX століття. Проаналізовано соціально-економічні передумови їх виникнення, особливості формування перших організацій та основні напрями діяльності. Окрему увагу приділено регіональним відмінностям розвитку жіночих товариств на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій.

Розглянуто роль жіночих благодійних організацій у розвитку освіти, культури та соціальної допомоги, а також їх значення у формуванні громадянської активності жінок і становленні жіночого руху. Визначено, що жіночі товариства стали важливим елементом суспільного життя та сприяли розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: жіночі благодійні товариства, жіночий рух, благодійність, громадянське суспільство, Україна.

ABSTRACT

The qualification paper examines the formation and development of women's charitable societies in Ukraine in the 19th and early 20th centuries. The socio-economic preconditions for their emergence, the process of forming the first organizations, and the main areas of their activity are analyzed. Special attention is paid to regional differences in the development of women's societies in Ukrainian lands within the Russian and Austro-Hungarian Empires.

The role of women's charitable organizations in the development of education, culture, and social assistance is considered, as well as their importance in shaping women's civic activity and the women's movement. It is concluded that women's societies became an important part of public life and contributed to the development of civil society.

Keywords: women's charitable societies, women's movement, charity, civil society, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ БЛАГОДІЙНОСТІ В УКРАЇНІ В ХІХ СТОЛІТТІ	9
1.1 Історіографія проблеми та джерельна база дослідження.....	9
1.2 Соціально-економічні передумови розвитку жіночої благодійності	13
1.3 Формування жіночих благодійних ініціатив та організацій і регіональні особливості становлення товариств	16
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА МЕЖІ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	24
2.1 Основні напрями діяльності жіночих благодійних товариств.....	24
2.2 Роль жіночих організацій у розвитку освіти, культури та соціального захисту та ідентичності.....	27
2.3 Висвітлення діяльності жіночих товариств в українській та зарубіжній періодиці.....	33
2.4 Взаємодія жіночих благодійних товариств із громадськими та державними структурам	38
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЖІНОЧОГО РУХУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА ПОЧ.ХХ СТ.	42
3.1 Жіноча благодійність у період Першої світової війни	42
3.2 Еволюція форм і завдань жіночої благодійності в міжвоєнний період	48
3.3 «Союз Українок» та інші провідні жіночі організації початку ХХ ст. ..	51
3.4 Значення жіночих благодійних товариств у суспільному житті України	55
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючим інтересом до історії громадянського суспільства та ролі жінок у його формуванні. У XIX – на початку XX ст. на українських землях відбувалися суттєві соціально-економічні зміни, пов'язані з модернізаційними процесами, урбанізацією та трансформацією соціальної структури суспільства. У цих умовах виникла потреба у нових формах соціальної допомоги, які не забезпечувалися державою в достатньому обсязі. Жіночі благодійні товариства стали важливим елементом відповіді на ці виклики, оскільки брали на себе функції підтримки найбільш вразливих верств населення – дітей, бідних, хворих, незаможних жінок.

Водночас значення цих товариств не обмежувалося лише соціальною допомогою. Вони створювали простір для активної участі жінок у публічному житті, що було особливо важливо в умовах обмежених прав і можливостей для жінок у XIX ст. Через благодійну діяльність жінки здобували організаційний досвід, формували навички управління, комунікації та співпраці, що в подальшому стало основою для розвитку ширшого жіночого руху. Таким чином, дослідження жіночих благодійних товариств дозволяє глибше зрозуміти як соціальні процеси того часу, так і еволюцію ролі жінки в суспільстві.

Наукова актуальність теми пов'язана з тим, що в історіографії вона тривалий час залишалася недостатньо дослідженою. У дореволюційний період благодійність розглядалася переважно як моральна або релігійна практика, без належної уваги до ролі жінок як активних учасниць суспільних процесів. У радянський час жіночі благодійні товариства часто оцінювалися як другорядне або навіть негативне явище, що істотно обмежувало можливості їх об'єктивного наукового аналізу. Лише в сучасній історичній науці сформувався підхід до розгляду цих організацій

як важливого елементу становлення громадянського суспільства, що функціонував поряд із державними інституціями та компенсував недоліки соціальної політики того часу [45; 49]. У цьому контексті жіночі благодійні товариства розглядаються не лише як форма соціальної допомоги, але і як простір формування нових моделей соціальної активності жінок, їхньої участі в публічному житті та процесах модернізації суспільства.

Актуальність дослідження посилюється також сучасними суспільними процесами в Україні, зокрема зростанням ролі громадських ініціатив, волонтерського руху та жіночої участі в соціальних і гуманітарних проєктах. Звернення до історичного досвіду жіночих благодійних товариств дозволяє не лише глибше зрозуміти витoki цих явищ, але й осмислити традиції громадянської активності та їх значення для сучасного розвитку українського суспільства.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний аналіз становлення та розвитку жіночих благодійних товариств в Україні XIX – початку XX ст., а також визначення їх ролі в суспільному житті.

Досягнення цієї мети передбачає низку **завдань**, таких як з'ясування рівня наукової розробки проблеми та особливостей джерельної бази; визначення соціально-економічних передумов виникнення жіночої благодійності; дослідження процесу формування перших жіночих організацій і регіональних особливостей їх розвитку; аналіз основних напрямів діяльності товариств, а також виявлення змін у їх функціонуванні на межі XIX – початку XX ст.

Об'єктом дослідження є суспільні процеси, пов'язані з розвитком жіночого руху та благодійної діяльності на українських землях у зазначений період. **Предметом** дослідження виступають жіночі благодійні товариства як соціальне явище, їх організаційні засади, напрями діяльності, форми роботи та вплив на суспільство.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX – початок XX ст. Нижня межа пов'язана з періодом активізації соціально-економічних змін та появою перших організованих форм жіночої благодійності у другій половині XIX ст. Верхня межа визначається початком XX ст., коли діяльність жіночих товариств зазнає змін під впливом нових історичних умов, зокрема подій Першої світової війни та подальших суспільних трансформацій.

Географічні межі дослідження охоплюють українські землі, що у XIX – на початку XX ст. входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Такий підхід дозволяє врахувати відмінності у правових, політичних та культурних умовах розвитку жіночих організацій і здійснити їх порівняльний аналіз.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження. У процесі роботи застосовано аналіз і синтез для узагальнення наукових праць і джерел, історико-порівняльний метод для зіставлення розвитку жіночих товариств у різних регіонах, а також критичний метод, який передбачає перевірку достовірності та інтерпретацію історичних джерел. Використання цих методів дає змогу більш повно і об'єктивно розкрити тему дослідження.

Елементи наукової новизни полягають у комплексному аналізі жіночих благодійних товариств в Україні XIX – початку XX ст. як важливого елементу становлення громадянського суспільства. У роботі уточнено передумови їх виникнення, визначено основні напрями діяльності та окреслено регіональні особливості розвитку, а також підкреслено їх роль у формуванні жіночої громадської активності.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальному процесі з історії України та гендерної історії, а також у подальших наукових дослідженнях.

Структура роботи визначається логікою дослідження та поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, у яких послідовно розглядаються передумови виникнення жіночих благодійних товариств, основні напрями їх діяльності та подальший розвиток і трансформації, а також висновків, списку використаних джерел і літератури .

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ БЛАГОДІЙНОСТІ В УКРАЇНІ В XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Питання становлення жіночої благодійності в Україні XIX – початку XX ст. пов’язане із загальними процесами суспільних змін, які охопили українські землі в цей період. Зміни в соціальній структурі, розвиток міст, поява нових форм економічної діяльності та поступове формування громадянського суспільства створили умови для виникнення різноманітних громадських ініціатив. У цих умовах благодійність перестає бути лише приватною справою окремих осіб і поступово набуває організованих форм, що проявляється у створенні товариств, об’єднань і комітетів.

Особливе місце в цих процесах посідали жінки, для яких благодійна діяльність стала однією з небагатьох можливостей реалізувати себе поза межами традиційної домашньої сфери. Обмеження у правах і доступі до багатьох сфер суспільного життя не дозволяли жінкам повною мірою брати участь у політичній чи професійній діяльності, однак саме благодійність відкривала шлях до публічної активності. Через участь у товариствах жінки долучалися до вирішення актуальних соціальних проблем, водночас набуваючи досвіду організаційної та громадської роботи.

У межах цього розділу розглядаються основні аспекти становлення жіночої благодійності в Україні. Особливу увагу приділено аналізу наукових підходів до вивчення цієї проблеми, визначенню джерельної бази дослідження, а також з’ясуванню соціально-економічних передумов виникнення жіночих благодійних товариств. Окремо висвітлюється процес формування перших організацій і регіональні особливості їх розвитку, що дозволяє краще зрозуміти загальні тенденції становлення жіночого благодійного руху.

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження

Проблема становлення жіночих благодійних товариств в Україні XIX – початку XX ст. перебуває на перетині кількох наукових дисциплін: історії жіночого руху, соціальної історії та історії громадянського суспільства. Кожна з них розставляє власні акценти – перша зосереджується на ролі жінок як суспільних акторів, друга – на умовах життя різних соціальних груп, третя – на формуванні незалежних від держави організацій. Саме тому дослідження жіночих товариств потребує міждисциплінарного підходу, який враховує всі ці виміри одночасно. Такий підхід дозволяє не лише описати діяльність окремих організацій, але й зрозуміти їх місце в ширших суспільних процесах, пов'язаних із модернізацією та розвитком громадянського суспільства. Перш ніж аналізувати саму діяльність товариств, варто простежити, як змінювалося її наукове осмислення – від перших поверхових згадок до сучасних комплексних досліджень. Це дає можливість визначити, які аспекти теми вже достатньо вивчені, а які потребують подальшого дослідження.

У дореволюційній літературі благодійність розглядали переважно як частину соціальної політики Російської та Австро-Угорської імперій або як прояв християнської доброчинності – тобто як моральний обов'язок заможних верств допомагати бідним. Такий підхід зосереджувався передусім на самому факті допомоги, а не на соціальній ролі організацій чи їх учасників. Жіноча участь у цій діяльності фіксувалася у звітах, статутах і часописах, однак не ставала предметом самостійного наукового аналізу. А. Лінденмейр зауважує, що жінки в тогочасних текстах фігурували переважно як організаторки доброчинних заходів, а не як суспільні діячки у повному розумінні цього слова [58, с. 562]. Відтак їхня роль систематично недооцінювалася або зводилася до виконання традиційних «жіночих» функцій – піклування та милосердя – без ширшого осмислення суспільного значення цих дій [55, с. 132]. Це свідчить про те, що жіноча

активність у публічному просторі сприймалася як щось другорядне і не розглядалася як важливий соціальний фактор.

У радянський період ситуація не покращилася, хоча причини були принципово іншими. Благодійні товариства потрапляли під категорію «буржуазних» ініціатив – тобто таких, що нібито відображали приватні інтереси заможних верств, а не справжні потреби суспільства. Подібне трактування фактично виключало ці організації з поля серйозного наукового інтересу: дослідники або оминали їх, або згадували побіжно в негативному контексті. Наслідком стала значна прогалина в українській історіографії, яку довелося заповнювати вже після розпаду СРСР. Таким чином, тривалий час тема жіночої благодійності залишалася недостатньо опрацьованою і потребувала переосмислення.

Новий етап вивчення теми розпочався у 1990-х роках, коли українська наука поступово звільнилася від ідеологічних обмежень і отримала доступ до раніше недоступних архівних матеріалів. Це створило можливість для більш об'єктивного і комплексного дослідження жіночих організацій. Одним із перших і найбільш ґрунтовних досліджень стала праця Марти Богачевської-Хом'як, присвячена жіночим організаціям у Галичині та Наддніпрянщині. Дослідниця детально проаналізувала внутрішню структуру товариств – їхні органи управління, фінансову базу, механізми прийняття рішень, – а також соціальний склад учасниць і конкретні напрями їхньої роботи: утримання притулків, організацію шкіл, надання матеріальної допомоги [53]. Ключовий висновок авторки полягає в тому, що благодійність була першим соціально прийнятним способом, у який жінки могли легально виходити в публічний простір, не порушуючи усталених суспільних норм. Це спостереження є принципово важливим: воно пояснює, чому жіночий рух в Україні розпочинався саме з добродійних ініціатив, а не з політичних вимог чи профспілкової боротьби, як це відбувалося в деяких країнах Західної Європи. Крім того,

дослідження Богачевської-Хом'як стало важливим кроком до визнання жіночих товариств як самостійного об'єкта історичного аналізу.

Цю думку подальше розвиває В. Борисенко у монографії «Українки в історії». Дослідниця розглядає жіночі ініціативи як закономірну реакцію на модернізаційні процеси XIX ст. Модернізація в цьому контексті означає комплекс змін, пов'язаних із зростанням міст, розвитком промисловості та поширенням освіти, які разом докорінно змінювали звичний уклад життя. Жінки, особливо міські, дедалі більше виходили за межі суто домашнього простору – отримували освіту, контактували з громадськими інституціями, усвідомлювали власні можливості [40]. Авторка показує, що перехід від стихійної доброчинності – коли окремі особи або родини допомагали нужденним без будь-якої організаційної форми – до інституціоналізованих товариств із статутами, фіксованим членством і регулярною звітністю відображає загальну тенденцію до впорядкування громадського життя. Цей процес дослідники позначають терміном «інституціоналізація» – перетворення стихійних практик на стійкі, юридично оформлені структури. Водночас це свідчить і про підвищення рівня організованості суспільства загалом.

Ширший соціально-історичний контекст, у якому відбувалися ці зміни, окреслює Ярослав Грицак. У своїх працях він пов'язує розвиток громадських організацій із трансформацією самих імперських структур у другій половині XIX ст.: поступова лібералізація законодавства, розвиток міського самоврядування і зростання нових соціальних груп – інтелігенції, міщанства, освіченого дворянства – створили умови, за яких люди почали шукати способи організованої участі в суспільному житті поза межами державних інститутів [10]. Жіночі благодійні товариства органічно вписуються в цю логіку: вони були одним із виявів ширшої громадянської самоорганізації, що охоплювала різні соціальні групи й різні напрями

діяльності. Їх розвиток свідчить про поступове формування громадянської активності та усвідомлення відповідальності за соціальні проблеми.

Джерельна база дослідження є різноманітною і охоплює матеріали кількох типів. Нормативні акти імперських урядів – закони, циркуляри, інструкції – дозволяють реконструювати правові умови, у яких існували товариства: зрозуміти, які обмеження на них накладалися і яких дозволів вони потребували для початку роботи. Статути самих організацій розкривають їхню задекларовану мету, принципи членства та управління. Звіти про діяльність і матеріали тогочасної преси – «Діла», «Жіночого вісника», «Киевской старины» – відображають реальну, повсякденну роботу товариств і дають змогу зіставити задекларовані цілі з фактичними результатами. Нарешті, мемуари та листування безпосередніх учасниць руху доповнюють документальну картину суб'єктивним виміром: вони показують, як самі жінки сприймали свою діяльність, з якими труднощами стикалися і яке значення надавали їй. Значну частину цих матеріалів нині оцифровано і розміщено у відкритому доступі, що суттєво розширює можливості для подальших досліджень [40], [39]. Така різноманітність джерел дозволяє здійснювати комплексний аналіз і уникати однобічних висновків.

Сучасна історична наука суттєво переосмислила роль жіночих благодійних товариств порівняно з дореволюційними чи радянськими підходами. Вони розглядаються вже не просто як прояв приватного милосердя, а як повноцінний громадський інститут, що поєднував практичну соціальну допомогу з новими формами участі жінок у публічному житті [49; 56]. Водночас підкреслюється їх значення як одного з перших етапів розвитку жіночого руху, що сприяв формуванню навичок громадської активності та елементів емансипації жінок [49]. Саме в такому – ширшому суспільному – контексті й буде проаналізовано діяльність жіночих товариств у даній роботі.

1.2. Соціально-економічні передумови розвитку жіночої благодійності

XIX століття стало для українських земель часом глибоких соціально-економічних змін, які безпосередньо вплинули на розвиток громадського життя, зокрема жіночої благодійності. Щоб зрозуміти, чому саме в цей період жіночі товариства набули такого поширення, необхідно розглянути кілька взаємопов'язаних процесів: трансформацію соціальної структури суспільства, зміну правового становища різних верств населення та поступове розширення можливостей для жінок у публічній сфері. Усі ці процеси відбувалися одночасно і взаємно підсилювали один одного, створюючи умови, за яких організована доброчинність ставала не лише можливою, а й суспільно необхідною.

Українські землі тоді перебували у складі двох різних держав – Російської та Австро-Угорської імперій, – що від самого початку зумовлювало відмінності в умовах розвитку громадського життя. В Австро-Угорщині, де діяло відносно ліберальніше законодавство, товариства могли реєструватися й діяти з меншими обмеженнями; у Російській імперії натомість будь-яка організована громадська активність перебувала під пильним контролем адміністрації та поліції і потребувала окремого дозволу влади. Це означало, що жіночі благодійні товариства на Наддніпрянщині та в Галичині розвивалися в різних правових і культурних контекстах, хоча й відповідали на схожі соціальні виклики. Попри ці відмінності, обидві частини України охоплювали спільні глобальні процеси – індустріалізація, урбанізація та поширення освіти, – які кардинально змінювали соціальну структуру суспільства і породжували нові, раніше не відомі суспільні потреби.

Ключовим поштовхом до цих змін стало скасування кріпацтва. В Австрійській імперії це сталося у 1848 р. під час революційних подій, у

Російській – у 1861 р. внаслідок реформ Олександра II. Кріпацтво означало юридичну залежність селян від поміщика: без його дозволу вони не могли залишити землю, змінити місце проживання чи самостійно розпоряджатися своєю працею. Скасування цієї системи звільнило мільйони людей формально, однак не забезпечило їх ані землею в достатній кількості, ані стабільним заробітком. Наслідком стала масова міграція колишніх кріпаків до міст у пошуках роботи – процес, який в Європі того часу отримав назву «пролетаризації», тобто перетворення сільського населення на міський робітничий клас. Міста зростали стрімко й хаотично: нові мешканці прибували швидше, ніж формувалася необхідна інфраструктура. У результаті виникали цілі квартали бідноти, де люди жили в надзвичайно важких умовах – без нормального житла, медичної допомоги чи доступу до освіти для дітей.

Саме ці умови сформували конкретний соціальний запит, на який мала відповісти благодійність. У містах гостро бракувало притулків для бездомних і сиріт, доступних лікарень для незаможних, безкоштовних або дешевих шкіл для дітей робітників. Держава не справлялася з цими потребами ані в Росії, ані в Австро-Угорщині: соціальна інфраструктура того часу була вкрай нерозвиненою, а допомога бідним вважалася переважно справою церкви або приватної ініціативи. У цьому контексті благодійність перестає бути лише виявом особистого милосердя окремих заможних людей і набуває організованих, системних форм – виникають товариства з постійним членством, статутами, зібраними фондами і чітко визначеними напрямками роботи. Такі організації були здатні діяти регулярно і плановірно, а не епізодично, як це робили окремі добродійники.

Жінки виявилися особливо активними учасницями цього процесу, і причина крилася в самому їхньому суспільному становищі. У XIX ст. жінки були суттєво обмежені в політичних і цивільних правах: вони не

мали виборчих прав, не могли обіймати державні посади, їхня участь у більшості публічних інституцій – університетах, органах самоврядування, професійних об'єднаннях – або взагалі не допускалася, або була суворо обмежена. Водночас суспільна мораль того часу прямо пов'язувала жіночу природу з турботою, співчуттям і самопожертвою. Це парадоксальним чином відкривало для жінок нішу, недоступну в інших сферах: доброчинна діяльність сприймалася як природне і навіть похвальне продовження традиційних «жіночих» чеснот у публічному просторі. Жінки могли організовувати товариства, збирати кошти, керувати притулками й школами – і все це не порушувало усталених суспільних норм, а навпаки, відповідало їм. Як зазначає Марта Богачевська-Хом'як, жіночі товариства виконували подвійну функцію: з одного боку, вони надавали реальну і конкретну допомогу нужденним, з іншого – ставали простором, у якому самі учасниці поступово здобували організаційний досвід, навички публічної діяльності, вміння вести документацію, розпоряджатися фінансами й представляти організацію перед владою [53, с. 45-50]. Таким чином, доброчинна праця ставала для жінок своєрідною практичною школою громадянської активності – досвідом, який поступово формував у них усвідомлення власної суспільної ролі та розширював уявлення про можливості жіночої участі в публічному житті.

Паралельно відбувався ще один процес, який безпосередньо вплинув на масштаби й характер жіночої благодійності, – розширення жіночої освіти. До середини XIX ст. систематична освіта для жінок була рідкістю і здебільшого обмежувалася домашнім навчанням або закритими інституціями для дворянок. У другій половині століття ситуація поступово змінюється: в обох імперіях відкриваються жіночі гімназії, а згодом і вищі жіночі курси – заклади університетського рівня, де жінки могли здобувати знання з медицини, природничих наук, педагогіки та інших дисциплін. Це сформувало якісно нову соціальну групу – освічених жінок із широким

колом інтересів і прагненням до практичної діяльності [60, с. 107]. Однак можливості для застосування здобутих знань залишалися вкрай обмеженими: більшість професій і публічних інституцій були для них фактично закриті. Благодійна діяльність знову виявлялася одним із небагатьох доступних виходів. Оксана Кісь показує, що в руках освічених жінок вона набувала ширшого характеру і часто органічно поєднувалася з просвітництвом: товариства відкривали бібліотеки з безкоштовним читальним залом, організовували недільні школи для дорослих робітників, проводили курси рукоділля, гігієни та домашнього господарства [49, с. 80-85]. Таке поєднання матеріальної допомоги з освітньою роботою перетворювало жіночі товариства на значно впливовіші інституції, ніж просто організації для роздачі грошей чи продуктів.

Можна стверджувати, що жіноча благодійність виникла і розвинулася не як випадкове явище і не лише з суто моральних спонукань. Вона стала закономірною відповіддю на цілий комплекс конкретних соціальних обставин: стрімке зростання міської бідноти внаслідок скасування кріпацтва і масової міграції, критичний брак соціальної інфраструктури в містах, обмеженість легальних можливостей для жінок у публічній сфері та поява нової генерації освічених жінок із нереалізованим інтелектуальним і суспільним потенціалом. Саме збіг і взаємодія цих чинників перетворили благодійність на один із головних каналів жіночої громадянської активності в Україні XIX – початку XX ст. і підготували ґрунт для подальшого розвитку організованого жіночого руху.

1.3. Формування перших жіночих благодійних ініціатив та організацій і регіональні особливості становлення товариств

Перші організовані жіночі благодійні ініціативи з'являються у 1860-1870-х роках – і це не випадковий збіг із реформами того часу. Саме тоді скасування кріпацтва, поява земського самоврядування та поступова

лібералізація законодавства про товариства створили мінімально необхідні умови для легальної громадської організації. Перші жіночі об'єднання були ще далекі від розгалужених структур пізнішого часу: вони мали переважно локальний характер, діяли в межах одного міста або навіть одного закладу і нерідко функціонували при церквах, навчальних закладах або земських установах – тобто спирались на вже існуючі інституції, які забезпечували їм певний організаційний і матеріальний ресурс. Земства – виборні органи місцевого самоврядування, запроваджені в Російській імперії у 1864 р., – були особливо важливими в цьому відношенні, оскільки займалися освітою, медициною і соціальною допомогою, що природно перетиналося з напрямками жіночої доброчинності.

Серед конкретних прикладів жіночих благодійних організацій варто згадати Київське товариство оборони жінок, яке діяло на початку ХХ ст. і займалося підтримкою жінок, що опинилися у складних життєвих обставинах, а також організацією притулків і наданням правової допомоги [43]. У Харкові функціонували благодійні комітети при навчальних закладах і лікарнях, які забезпечували допомогу бідним жінкам і дітям, зокрема через організацію безкоштовного харчування та медичної допомоги [8]. У Галичині важливу роль відігравали такі організації, як «Товариство руських жінок» у Станіславові та пізніше «Союз українок», які поєднували благодійність із культурно-просвітницькою діяльністю [28; 13]. Значний внесок у розвиток жіночого руху та благодійності зробили окремі діячки, зокрема Наталія Кобринська, яка стояла біля витоків організованого жіночого руху в Галичині, та Олена Пчілка, що активно підтримувала освітні та культурні ініціативи [28; 49].

У Наддніпрянській Україні найбільш поширеною формою жіночої організації стали комітети опіки над сиротами та бідними учнями. Їхня практична діяльність включала збір грошових пожертвуваль від заможних городян, забезпечення малозабезпечених учнів підручниками та

канцелярським приладдям, а також організацію безкоштовного або пільгового харчування для дітей із бідних родин. Попри скромний масштаб, така робота мала реальний і відчутний вплив: вона дозволяла дітям із незаможних родин продовжувати навчання, яке вони інакше були б змушені припинити через матеріальну скруту. Усі ці організації діяли в межах тогочасного імперського законодавства про товариства, сформованого переважно у 1860-1870-х роках. Це законодавство регламентувало порядок реєстрації об'єднань, визначало вимоги до статутів і зобов'язувало товариства регулярно звітувати перед місцевою адміністрацією. З одного боку, така регуляція обмежувала свободу дій, з іншого – надавала організаціям офіційний статус і певний правовий захист, що полегшувало збір пожертвувань і взаємодію з державними установами [48, с. 13].

Окремої уваги заслуговує розвиток жіночих благодійних організацій у Харкові як одному з найбільших центрів Наддніпрянської України. Тут жіночі ініціативи формувалися переважно в межах дозволеної соціальної діяльності та були тісно пов'язані з освітніми й медичними установами. У місті діяли благодійні комітети, які опікувалися сиротами, бідними родинами та жінками, що потребували допомоги, а також підтримували діяльність лікарень і навчальних закладів [8; 41]. Харківські жіночі організації, попри обмеження імперського законодавства, демонстрували досить високий рівень організованості: вони збирали кошти через благодійні заходи, вели звітність і взаємодіяли з місцевими органами влади. Їх діяльність мала переважно практичний і соціально спрямований характер, однак водночас сприяла формуванню досвіду громадської активності жінок і розвитку місцевого громадянського середовища [8].

У Галичині, яка перебувала під владою Австро-Угорщини, жіночі товариства від самого початку мали помітно інший характер. Тут благодійність тісно перепліталася з національно-культурними

прагненнями: у другій половині XIX ст. українське населення Галичини переживало активний процес національного самоусвідомлення, і жіночі організації органічно вписувалися в цей ширший рух за збереження мови, культури та самобутності. Показовим прикладом є заснування у Станіславові у 1884 р. «Товариства руських жінок» – однієї з перших організованих жіночих структур на галицьких землях. «Руськими» тоді в Галичині називали українців, відрізняючи їх від поляків і австрійців. Діяльність товариства охоплювала кілька взаємопов'язаних напрямів: підтримку жіночої освіти через стипендії та допомогу в оплаті навчання, благодійні акції на користь сиріт і незаможних родин, а також культурно-просвітницьку роботу – організацію читань, концертів і зустрічей, що сприяли збереженню української мови і культури [28, с. 137]. Поєднання соціальної допомоги з національно-культурною місією надавало галицьким жіночим товариствам особливої динаміки і ширшої суспільної підтримки порівняно з їхніми наддніпрянськими аналогами.

На межі XIX-XX ст. в обох частинах України починає виявлятися нова тенденція: локальні ініціативи поступово прагнуть до координації між собою і об'єднання в ширші організаційні структури. Окремі міські товариства встановлюють контакти, обмінюються досвідом, узгоджують напрями роботи. Цей процес свідчить про якісний перехід – від епізодичної доброчинності, коли активність залежала від ентузіазму кількох осіб і могла припинитися з їхнім відходом, до системної діяльності з чіткою програмою, затвердженим статутом і стабільною організаційною структурою. Благодійність перестає бути справою окремих небайдужих жінок і перетворюється на стійкий громадський інститут із власними традиціями, ресурсами і довгостроковими цілями. Саме цей перехід заклав основу для більш масштабного і впливового жіночого руху, який розгорнеться на початку XX ст.

Становлення жіночих благодійних товариств в Україні не було однорідним процесом: воно суттєво різнилося залежно від регіону, і ці відмінності визначалися передусім політико-правовими умовами, у яких перебували українські землі. Оскільки упродовж XIX ст. вони були розділені між двома імперіями з різними правовими системами, адміністративними традиціями та культурними впливами, жіночі організації на Наддніпрянщині та в Галичині розвивалися за різними моделями – хоча й відповідали на схожі суспільні виклики. Щоб зрозуміти специфіку кожного регіону, необхідно розглянути не лише формальні правові відмінності, а й ширший суспільно-політичний контекст, який визначав можливості та межі жіночої громадської активності.

Галичина, що входила до складу Австро-Угорської імперії, мала в цьому відношенні очевидні переваги. Австрійське законодавство, особливо після конституційних реформ 1860-х років, яке закріпило за громадянами низку ліберальних свобод, зокрема свободу зібрань і об'єднань, створювало відносно сприятливі умови для реєстрації та функціонування громадських організацій [59, с. 4]. Товариство могло отримати офіційний статус без надмірно складних бюрократичних процедур, а його діяльність не підлягала такому щільному поліцейському нагляду, як у Російській імперії. Це означало, що жінки в Галичині мали реальну можливість засновувати організації, формулювати власні статuti, самостійно визначати напрями роботи і відкрито обговорювати суспільні питання на своїх зібраннях. Ліберальніше правове середовище безпосередньо відбилося на кількості та різноманітності жіночих товариств: Галичина у другій половині XIX ст. стала регіоном із найбільш розвиненою мережею жіночих організацій на українських землях загалом.

Не менш важливим був специфічний суспільно-політичний контекст Галичини, пов'язаний із процесом українського національного відродження. Українське населення краю – яке тоді офіційно називало себе

«русинами» або «руськими», щоб відрізнятись від поляків і австрійців, – переживало активне національне самоусвідомлення: формувалася літературна мова, розвивалася преса, виникали культурні та освітні організації, що ставили за мету збереження і розвиток української ідентичності в умовах польської культурної домінації і поступової асиміляції. Жіночі благодійні товариства природно вписувалися в цей ширший рух: їхня діяльність від самого початку поєднувала соціальну допомогу з національно-культурною місією. Організуючи доброчинні акції, жінки одночасно дбали про поширення українськомовної освіти, підтримку україномовних видань і збереження народних традицій. Таке поєднання надавало галицьким товариствам подвійної легітимності: вони виправдовували своє існування і як благодійні організації, і як учасниці національного руху, що значно розширювало їхню соціальну базу і суспільну підтримку [41, с. 31].

Конкретним прикладом такої моделі є вже згадане «Товариство руських жінок» у Станіславові, засноване у 1884 р., а також розгалужена мережа товариств, що виникали при читальнях «Просвіти» – масової народної організації, яка відігравала ключову роль у поширенні освіти серед галицьких українців. При цих читальнях нерідко діяли жіночі секції або окремі жіночі гуртки, які займалися одночасно благодійністю, культурно-просвітницькою роботою та організацією громадського життя на рівні окремих сіл і містечок. Така децентралізована структура дозволяла охоплювати не лише великі міста, а й периферію, формуючи широку мережу активних жінок по всій Галичині. Підтримка жіночої освіти також була невід'ємною частиною діяльності галицьких товариств: вони засновували стипендіальні фонди для дівчат із незаможних родин, допомагали у відкритті жіночих шкіл і класів з українською мовою навчання, організовували курси для жінок, які не мали можливості отримати формальну освіту [16].

Принципово інша ситуація складалася в Наддніпрянській Україні, яка перебувала під владою Російської імперії. Тут правове середовище було значно жорсткішим: законодавство про товариства, навіть після реформ 1860-х років, передбачало складну процедуру реєстрації з обов'язковим затвердженням статуту місцевою адміністрацією, а нерідко й на центральному рівні. Будь-яка організація, що викликала підозру у владних органів – навіть без достатніх підстав, – могла бути відмовлено в реєстрації або закрита вже в процесі діяльності. Особливо чутливою була ситуація після Емського указу 1876 р., який суттєво обмежив вживання української мови в публічній сфері: будь-яка діяльність, пов'язана з популяризацією української культури чи мови, автоматично набувала в очах влади підозрілого, «сепаратистського» характеру. В таких умовах жіночі благодійні товариства Наддніпрянщини були змушені діяти обережно і демонстративно уникати будь-якого зв'язку з національно-політичними питаннями [56, с. 3-4].

Результатом цих обмежень стала характерна особливість наддніпрянських жіночих організацій: їхня діяльність мала переважно аполітичний і вузько соціальний характер. Статуту товариств формулювалися в підкреслено нейтральних термінах – допомога бідним, опіка над сиротами, підтримка освіти для незаможних дітей, – без жодних натяків на культурні чи національні цілі. На практиці це означало, що основну увагу зосереджували на конкретній матеріальній допомозі: збір пожертвуваль від заможних городян, утримання притулків і богаділень, організація безкоштовних обідів для бідняків, забезпечення учнів підручниками та одягом. Деякі товариства організовували також невеликі позичкові каси, з яких незаможні жінки могли брати гроші без відсотків для відкриття дрібного домашнього виробництва. Такий прагматичний, орієнтований на конкретний результат підхід дозволяв організаціям залишатися в рамках дозволеного і зберігати свою діяльність [56, с. 4].

Проте, незважаючи на формально аполітичний характер, наддніпрянські жіночі товариства виконували важливу приховану функцію: вони формували середовище, у якому жінки набували реального організаційного досвіду. Ведення бухгалтерії і звітності, проведення зборів і голосувань, представлення організації перед адміністрацією, розв'язання внутрішніх конфліктів – усі ці практики, які на перший погляд здаються суто технічними, насправді формували навички, принципово необхідні для будь-якої публічної діяльності. Крім того, товариства ставали простором, де жінки різного соціального походження – дружини чиновників, вчительки, лікарки, міщанки – вступали в регулярну взаємодію і формували горизонтальні зв'язки солідарності, незалежні від родинних чи службових стосунків [16]. Цей соціальний капітал, накопичений у роки «звичайної» благодійної роботи, виявиться вкрай важливим на початку ХХ ст., коли умови для ширшої громадської активності стануть більш сприятливими.

Становлення жіночої благодійності в Україні ХІХ – початку ХХ ст. було результатом накладання кількох взаємопов'язаних вимірів – історіографічного, соціально-економічного та регіонального. Спершу жіночі товариства залишалися на периферії наукової уваги: дореволюційна й радянська історіографія або редукували жіночу участь до «природної» сфери піклування, або ідеологічно маргіналізували «буржуазну» добротність, що сформувало тривалу прогалину в дослідженнях, подолану лише в пострадянський період. Лише сучасні дослідження дозволили розглядати жіночі благодійні організації як важливий елемент суспільного розвитку, а не як другорядне явище.

У соціально-економічному плані жіноча благодійність постає закономірною відповіддю на виклики модернізації – скасування кріпацтва, урбанізацію, зростання міської бідноти та одночасне розширення, але й структурне обмеження можливостей участі жінок у публічній сфері. В

умовах недостатньо розвиненої системи соціального забезпечення саме громадські ініціативи, зокрема жіночі товариства, почали виконувати функції підтримки найбільш вразливих груп населення. Водночас вона стала для освічених жінок легітимним каналом виходу в публічний простір і «школою» організаційної, фінансової та комунікативної компетентності, що сприяло формуванню нових моделей жіночої поведінки в суспільстві.

Регіональні відмінності між Галичиною та Наддніпрянщиною – ліберальніше австрійське законодавство і поєднання благодійності з національно-культурною місією в одному випадку та жорсткі імперські обмеження й демонстративна аполітичність у іншому – зумовили різні моделі розвитку жіночих товариств, але в обох контекстах вони поступово еволюціонували від локальних ініціатив до стійких інституцій. Незважаючи на різні умови функціонування, жіночі організації в обох регіонах виконували важливу соціальну роль і сприяли формуванню навичок громадської активності.

РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА МЕЖІ XIX – ПОЧ. XX СТ.

На межі XIX – початку XX ст. жіночі благодійні товариства в Україні переходять від етапу становлення до більш зрілої та організованої діяльності. Якщо раніше їхня робота часто мала локальний і епізодичний характер, то з часом вона набуває системності, чіткішої структури та визначених напрямів. Це було пов'язано як із накопиченням досвіду самими організаціями, так і з поглибленням соціальних проблем, які вимагали більш послідовного вирішення.

Діяльність жіночих товариств охоплювала широкий спектр сфер, що відображало потреби тогочасного суспільства. Вони займалися допомогою дітям і незаможним родинам, організацією притулків, підтримкою освіти, а також медичною і культурно-просвітницькою роботою. У багатьох випадках ці організації фактично виконували функції соціального захисту, які держава не могла повною мірою забезпечити. Водночас їх діяльність не обмежувалася лише матеріальною допомогою, а поєднувалася з прагненням до поширення освіти та підвищення загального рівня культури населення.

У цьому розділі розглядаються основні напрями діяльності жіночих благодійних товариств, їх роль у розвитку освіти, культури та соціальної сфери, а також особливості взаємодії з іншими громадськими й державними структурами. Окрема увага приділяється висвітленню діяльності товариств у тогочасній пресі, що дозволяє простежити їх суспільне сприйняття та значення. Це дає можливість більш повно оцінити місце жіночих благодійних організацій у суспільному житті України на межі XIX – початку XX ст.

2.1 Основні напрями діяльності жіночих благодійних товариств

На межі XIX-XX століть жіночі благодійні товариства поступово перетворилися на помітну і впливову частину суспільного життя українських земель. На початку свого існування такі організації діяли переважно стихійно: їхня робота залежала від особистої ініціативи окремих осіб, не мала чіткої структури і найчастіше зводилася до разових акцій допомоги. Однак із кінця XIX століття ситуація поступово змінювалася. Товариства почали формувати власні статuti, обирати керівні органи, вести фінансову звітність і розробляти плани діяльності на тривалу перспективу. Завдяки цьому благодійна робота набула більш організованого і системного характеру – вона вже не залежала лише від волі однієї людини, а спиралася на колективні зусилля та стабільне фінансування. У цей час благодійність для жінок ставала не просто виявом особистого милосердя, а повноцінною формою участі в житті суспільства. Через товариства жінки могли впливати на вирішення соціальних проблем, які держава на той час або ігнорувала, або вирішувала лише частково.

Одним із найважливіших напрямів роботи жіночих товариств була турбота про дітей – насамперед тих, хто залишився без батьківського піклування або жив у вкрай бідних родинах. Швидка урбанізація, яка охопила українські міста в другій половині XIX століття, супроводжувалася різким зростанням соціальної нерівності. Тисячі родин, що переїжджали до міст у пошуках заробітку, опинялися в скрутному становищі, і діти в таких сім'ях найчастіше страждали найбільше. Відповіддю на цю проблему стало створення жіночими товариствами сиротинців і дитячих притулків. У цих закладах діти отримували дах над головою, харчування та одяг – тобто базові умови для нормального існування. Крім того, при багатьох притулках діяли початкові школи, де вихованці здобували елементарну освіту. Це було важливо, оскільки без освіти шансів на самостійне повноцінне життя у дитини практично не було. Дослідники жіночого руху, зокрема Глазунов С.В., зазначають, що

благодійні товариства у своїй роботі фактично брали на себе функції, які сьогодні виконує державна система соціального захисту – адже в тогочасних умовах держава не могла або не хотіла повноцінно опікуватися найбільш вразливими верствами населення [8, с. 40-45].

Іншим важливим напрямом діяльності товариств була підтримка незаможних жінок. Соціально-економічні зміни другої половини XIX-XX століття поставили багатьох жінок у вкрай важке становище. Особливо скрутно жилося вдовам, самотнім матерям і тим, хто не мав жодної професійної підготовки. Без чоловічої підтримки і без можливості знайти гідну роботу ці жінки нерідко опинялися на межі злиднів. Благодійні товариства намагалися змінити цю ситуацію одразу в кількох напрямках. По-перше, вони відкривали притулки, де жінки могли тимчасово жити. По-друге, організовували ремісничі майстерні, в яких охочі могли навчитися шиття, вишивки чи інших практичних ремесел. Оволодіння таким фахом давало жінці змогу заробляти на прожиття самостійно, не покладаючись на чужу допомогу. По-третє, при товариствах діяли навчальні курси – нерідко безкоштовні, – де можна було отримати базову грамотність або освоїти якийсь практичний навик. Таким чином, благодійна діяльність органічно поєднувалася з елементами економічної підтримки та соціальної реабілітації [11, с. 120].

Важливою складовою роботи жіночих організацій була також організація медичної допомоги. Для бідних верств населення доступ до лікування в той час був украй обмеженим – лікарі коштували дорого, а лікарень на всіх не вистачало. Жіночі товариства намагалися заповнити цю прогалину власними силами. Зокрема, вони відкривали амбулаторії, де малозабезпечені мешканці могли отримати медичну консультацію або допомогу безкоштовно. Частина коштів, зібраних під час благодійних акцій, спрямовувалася безпосередньо на лікування конкретних хворих, які не могли самостійно оплатити медичні послуги. Особливу увагу товариства

приділяли жінкам і дітям, оскільки саме ці категорії населення найгостріше потребували медичного догляду і найменше могли розраховувати на державну підтримку. Деякі організації йшли ще далі – фінансували будівництво або утримання цілих лікарняних відділень, орієнтованих на прийом незаможних пацієнтів [20, с. 102].

Для того щоб усі ці напрями роботи були можливими, товариствам потрібні були кошти, і їх залучення перетворилося на самостійний важливий напрям діяльності. Найпоширенішою формою збору коштів стали благодійні заходи – бали, концерти, театральні вистави, художні виставки та ярмарки. Такі події вирішували одночасно кілька завдань. Насамперед, вони давали пряму фінансову підтримку: зібрані кошти йшли на утримання притулків, шкіл, амбулаторій та інших закладів. Водночас подібні заходи служили своєрідною просвітницькою платформою – вони популяризували ідею благодійності серед різних верств міського суспільства, долучаючи до неї не лише заможних меценатів, а й пересічних городян. Зрештою, через участь у таких подіях формувалася нова культура громадської відповідальності: люди починали сприймати допомогу ближньому не як особисту справу совісті, а як спільний обов'язок усієї громади [50, с. 200-210].

Можна стверджувати, що діяльність жіночих благодійних товариств на межі XIX-XX століть охоплювала широкий і різноманітний спектр соціальних завдань. Опіка над дітьми-сиротами, підтримка незаможних жінок, організація медичної допомоги та проведення благодійних акцій – усі ці напрями в сукупності формували розгалужену мережу громадської взаємодопомоги. В умовах, коли держава не могла повною мірою забезпечити соціальний захист населення, жіночі товариства фактично ставали його альтернативою. Тим самим вони робили суттєвий внесок у розвиток соціальної інфраструктури українського суспільства і заклали

підґрунтя для більш організованого громадянського суспільства в майбутньому.

2.2 Роль жіночих організацій у розвитку освіти, культури та соціального захисту й ідентичності

Жіночі благодійні товариства зробили помітний внесок не лише у вирішення соціальних проблем, а й у розвиток освіти та культурного життя українського суспільства. Щоб зрозуміти значення цього внеску, важливо спочатку усвідомити, в яких умовах він формувався. Друга половина XIX століття була часом глибоких суперечностей: з одного боку, в суспільстві поступово зростав інтерес до освіти, науки та культурного розвитку, з іншого – реальні можливості для отримання знань залишалися нерівномірно розподіленими між різними соціальними групами. Жінки, особливо з небагатих родин, були серед тих, хто мав найменше шансів на здобуття систематичної освіти. Державна система навчання орієнтувалася насамперед на чоловіків, а жіноча освіта навіть у заможних колах нерідко зводилася до вміння читати, вишивати та вести господарство [15]. Вищі навчальні заклади для жінок були практично недоступні, а кількість жіночих гімназій залишалася вкрай недостатньою порівняно з реальними потребами суспільства. У цих умовах громадські ініціативи жіночих товариств стали одним із небагатьох реальних механізмів, через які освіта могла дійти до тих, кому вона найбільше була потрібна.

Одним із найбільш конкретних і відчутних результатів цієї роботи стало відкриття шкіл і освітніх курсів для дівчат і жінок. У багатьох містах жіночі організації засновували так звані недільні школи – заклади, що працювали у вільні від роботи дні й були розраховані насамперед на тих, хто вдень не мав змоги навчатися через необхідність заробляти на прожиття. До таких шкіл приходили жінки різного віку: молоді дівчата, які не мали змоги відвідувати звичайну школу, і дорослі жінки, що хотіли

навчитися читати й писати вже в зрілому віці. Поряд із недільними школами товариства організовували освітні гуртки, де вивчали грамоту, основи арифметики, педагогіки, гігієни та ведення домашнього господарства. Програми таких курсів були досить практичними і підбиралися з урахуванням реальних потреб слухачок. Проте навіть найпростіший курс грамотності мав значно більше значення, ніж здається на перший погляд. Уміння читати відкривало доступ до газет, книг і будь-якої друкованої інформації – а отже, до знань про навколишній світ, права, здоров'я та суспільне життя, про які раніше жінка могла дізнатися хіба що з чужих слів [34, с. 150-155].

Крім суто практичного значення, ці курси й школи поступово змінювали уявлення суспільства про роль жінки в цілому. Освічена жінка сприймалася вже не лише як дружина, мати та господиня, а як людина, здатна самостійно мислити, приймати рішення й брати участь у громадському житті. Це було повільним, але реальним зрушенням у суспільній свідомості – і жіночі товариства відігравали в ньому роль практичного інструмента змін. Навчання в гуртку чи школі при товаристві давало жінці не лише знання, а й відчуття власної гідності та здатності до розвитку – речі, які в тогочасних умовах мали неабияку цінність.

На теренах Галичини жіночі товариства діяли в тісному зв'язку з більш широким культурно-просвітницьким рухом, що розгортався в регіоні з другої половини XIX століття. Особливо важливою в цьому контексті була співпраця з товариством «Просвіта», заснованим у Львові 1868 року [47, с.32]. «Просвіта» ставила за мету розвиток української мови, літератури, культури та освіти в умовах австрійського панування, коли українська ідентичність потребувала активного захисту та підтримки. Жіночі організації природно вписувалися в цю роботу, оскільки поділяли ті самі цінності: поширення знань, збереження культурної спадщини та зміцнення національної свідомості. Через співпрацю з «Просвітою» та

подібними організаціями жіночі товариства мали доступ до мережі читалень, бібліотек і культурних осередків, що робило їхню роботу значно ефективнішою. У свою чергу, жінки активно підтримували ці структури – організовували збори коштів, допомагали у веденні господарства читалень, залучали нових членів і відвідувачів [38, с. 7].

Жіночі організації самі ставали ініціаторами відкриття бібліотек і читальних залів – особливо там, де таких закладів ще не існувало. Бібліотека при товаристві була не просто місцем зберігання книг: вона перетворювалася на культурний і громадський центр, де люди могли зустрічатися, обговорювати прочитане, слухати лекції та дізнаватися про нові ідеї. В умовах, коли значна частина населення не мала змоги купувати книги або передплачувати газети, публічна бібліотека ставала фактично єдиним доступним джерелом інформації. Жіночі товариства також активно організовували культурні заходи: лекції на різноманітні теми – від гігієни та виховання дітей до літератури й історії, літературні вечори, де читали твори українських письменників, театральні вистави та художні виставки. Ці події залучали широку аудиторію і виконували важливу просвітницьку функцію: вони не лише давали людям можливість долучитися до культури, а й формували смаки, розширювали кругозір і зміцнювали відчуття спільної культурної ідентичності [61, с. 92].

Театральні вистави, організовані жіночими товариствами, заслуговують окремої уваги. У другій половині XIX – на початку XX століття театр відігравав у суспільному житті роль значно більшу, ніж просто розваги. Він був потужним засобом поширення ідей, виховання почуттів і формування колективної пам'яті. Вистави українською мовою, засновані на народних сюжетах або творах вітчизняних авторів, нагадували глядачам про власну культуру та мову в умовах, коли ці цінності перебували під тиском з боку панівних культур. Тому участь жіночих

товариств в організації таких вистав мала не лише культурне, а й виразне суспільне й навіть політичне значення [54, с. 44].

Окремим і дуже важливим напрямом діяльності товариств була підтримка жіночої освіти на вищому рівні. Одноразові курси грамотності та недільні школи, безумовно, приносили користь, але для справжнього й тривалого суспільного перетворення цього було замало. Потрібні були жінки з повноцінною освітою, здатні працювати лікарками, вчительками, юристками та громадськими діячками. Розуміючи це, жіночі товариства починають створювати стипендіальні фонди – спеціальні грошові резерви, з яких виділяли кошти на навчання обдарованих дівчат із малозабезпечених родин. Завдяки стипендіям ці дівчата могли продовжувати навчання в гімназіях або навіть вступати до університетів – що на той час було рідкісною і фінансово недосяжною для більшості можливістю. Одержати стипендію означало не просто отримати гроші на оплату навчання: це означало, що суспільство – в особі жіночого товариства – визнає за дівчиною право на освіту і майбутнє, незалежно від її походження та матеріального становища сім'ї [31, с. 33-36].

Наслідки цієї підтримки виявилися значущими в довгостроковій перспективі. Протягом кількох десятиліть в українському суспільстві поступово з'являється нова соціальна група – освічені жінки з університетськими дипломами або гімназійною освітою. Ці жінки ставали вчительками в сільських і міських школах, поширюючи грамотність серед нових поколінь. Деякі здобували медичну освіту і поверталися працювати лікарками в тих самих громадах, звідки вийшли. Інші брали активну участь у громадському та культурному житті як письменниці, журналістки або організаторки жіночих рухів. Таким чином, стипендіальні фонди жіночих товариств зіграли роль, яку важко переоцінити: вони стали інструментом формування нової соціальної реальності, в якій освічена жінка ставала звичним і визнаним явищем.

Паралельно з освітньою та культурною роботою жіночі товариства виконували ще одну, менш очевидну, але дуже важливу функцію – вони сприяли формуванню жіночої ідентичності та солідарності. Щоб зрозуміти значення цього, варто знову звернутися до контексту епохи. У другій половині XIX – на початку XX століття жінки були значною мірою виключені з офіційного громадського та політичного життя. Вони не мали виборчого права, не могли обіймати державні посади, а в суспільній свідомості їхня роль зводилася переважно до сфери родини та домашнього господарства. У цих умовах участь у благодійному товаристві ставала для жінки однією з небагатьох легітимних форм виходу за межі приватного простору та залучення до суспільного життя [56, с. 65].

Однак участь у товаристві означала набагато більше, ніж просто виконання добродійних функцій. Жінки, які входили до керівних органів організацій, здобували реальний управлінський досвід: вони вчилися планувати роботу, розподіляти обов'язки між членами, організовувати заходи, вести переговори з представниками влади, церкви та інших інституцій. Вони розпоряджалися коштами, складали звіти та відстоювали перед громадськістю власне бачення соціальних пріоритетів. Усе це – навички й компетенції, які в тогочасному суспільстві жінки практично не могли здобути в жодній іншій сфері. Саме тому дослідники цього періоду характеризують жіночі благодійні товариства як своєрідну школу громадянської активності – простір, де жінки вперше здобували досвід публічної та організаційної діяльності в умовах реальної відповідальності [23, с. 310].

Товариства також виконували функцію об'єднання жінок навколо спільних цінностей та інтересів. Зустрічаючись регулярно для обговорення поточних справ, жінки поступово формували між собою горизонтальні зв'язки солідарності – відчуття приналежності до спільноти людей, що поділяють однакові погляди на суспільний обов'язок і роль жінки. Це

відчуття солідарності мало практичне значення: воно дозволяло жінкам підтримувати одна одну не лише в рамках організаційної роботи, а й у повсякденних труднощах, пов'язаних із суспільним тиском та нерівністю. Крім того, участь у товаристві поступово змінювала самоусвідомлення жінки: вона починала бачити себе не лише як представницю своєї родини, а як частину ширшої жіночої спільноти, об'єднаної загальними цілями.

Важливо також відзначити зв'язок між діяльністю жіночих товариств і процесами формування національної ідентичності. На українських землях кінця XIX – початку XX століття питання національного самовизначення стояло особливо гостро, оскільки українці не мали власної держави й перебували під владою двох різних імперій – Російської та Австро-Угорської. В умовах, коли культура та мова ставали головними маркерами національної приналежності, будь-яка діяльність, спрямована на поширення і збереження українського слова, традицій і культурних цінностей, набувала особливого суспільного значення. Жіночі товариства, організовуючи культурні заходи українською мовою, підтримуючи бібліотеки з українськими книгами та видаючи просвітницькі матеріали, робили свій конкретний внесок у цей процес. Жінки, задіяні у благодійній та просвітницькій роботі, нерідко ставали носіями і провідниками національної свідомості – особливо в тих середовищах, де ця свідомість ще тільки формувалася.

Внесок жіночих організацій у розвиток освіти та культури виходив далеко за межі практичної допомоги конкретним людям. Відкриваючи школи й курси, підтримуючи таланти через стипендіальні фонди, організовуючи бібліотеки, театри й культурні заходи, а також формуючи простір для жіночої самореалізації та солідарності, ці товариства ставали важливим чинником поступових суспільних змін.

2.3 Висвітлення діяльності жіночих товариств в українській та зарубіжній періодиці

Вивчення будь-якого суспільного явища неможливе без звернення до тих джерел, які фіксували його в момент існування. Для дослідження діяльності жіночих благодійних товариств кінця XIX – початку XX століття одним із найцінніших таких джерел є періодична преса. Саме через газетні публікації, журнальні статті, звіти громадських організацій та оголошення можна простежити реальні масштаби благодійної роботи, зрозуміти, яке місце вона займала в суспільному житті, і побачити, як до неї ставилася громадськість [12, с. 12]. Преса того часу не просто повідомляла про факти – вона формувала суспільний образ жіночої благодійності, впливала на громадську думку та заохочувала людей долучатися до колективних ініціатив. У цьому сенсі вона виконувала подвійну роль: з одного боку, була дзеркалом суспільного життя, яке відображало те, що вже відбувалося, а з іншого – активним учасником цього життя, здатним самотійно впливати на настрої та поведінку людей.

Щоб оцінити значення преси як джерела, варто враховувати, яким було інформаційне середовище тієї епохи. Наприкінці XIX – на початку XX століття газети й журнали були основним, а для більшості людей – єдиним засобом отримання регулярної інформації про події за межами власного міста чи села. Не існувало ні радіо, ні телебачення, ні інтернету [19, с. 35]. Тому публікація в авторитетній газеті означала реальне охоплення широкої аудиторії, і організації, що прагнули донести до людей інформацію про свою роботу, добре це розуміли. Жіночі благодійні товариства активно користувалися можливостями преси – вони публікували оголошення про майбутні заходи, звіти про вже проведені акції, списки жертводавців та заклики до підтримки своїх ініціатив. У свою чергу, редакції газет та журналів вважали діяльність благодійних організацій темою, гідною уваги, й регулярно відводили їй місце на своїх сторінках.

Серед українських видань, що найбільш системно висвітлювали громадське і культурне життя, особливе місце займає львівська газета «Діло». Це видання, що виходило в Галичині й орієнтувалося на українського читача, приділяло значну увагу діяльності різноманітних громадських організацій – у тому числі жіночих благодійних товариств [13]. На сторінках «Діла» регулярно з'являлися повідомлення про благодійні акції, збори коштів на конкретні потреби, відкриття нових притулків або шкіл, проведення культурно-освітніх заходів. Публікації мали здебільшого характер коротких інформаційних повідомлень або більш розгорнутих звітів, у яких організації розповідали про результати своєї роботи. Для сучасного дослідника ці матеріали є безцінними: вони дозволяють відтворити повсякденну практику функціонування товариств – зрозуміти, якими справами вони займалися щодня, скільки людей отримували допомогу, які труднощі виникали в роботі й яким чином їх намагалися вирішити.

Не менш важливим є те, що преса фіксувала не лише діяльність організацій, а й реакцію на неї з боку суспільства. Публікації в «Ділі» та інших виданнях нерідко супроводжувалися редакційними коментарями або листами читачів, у яких висловлювалися погляди на значення благодійної роботи, обговорювалися її результати і висловлювалися побажання щодо майбутніх ініціатив. Таким чином, через пресу можна простежити не лише те, що робили жіночі товариства, а й те, як це сприймалося людьми навколо – що було важливо, а що викликало сумніви чи критику. Це робить газетні матеріали особливо цінним джерелом для розуміння суспільного контексту, в якому діяли ці організації [13, с. 36].

Окрему й дуже важливу практику, яку активно підтримувала преса, становила публікація фінансових звітів благодійних організацій. Регулярне оприлюднення даних про зібрані кошти, їхнє використання та кількість людей, яким було надано допомогу, виконувало кілька функцій одночасно.

Насамперед, воно забезпечувало прозорість діяльності товариств – люди, що жертвували гроші, могли переконатися, що їхні внески справді використовуються за призначенням. Це було принципово важливим для формування довіри між організаціями та суспільством: без такої довіри благодійна діяльність просто не могла б розраховувати на стабільну фінансову підтримку. Крім того, оприлюднення звітів мало мобілізуючий ефект – читаючи про реальні результати роботи товариства, інші люди могли вирішити долучитися до нього або зробити пожертву. Таким чином, преса ставала не просто посередником між організацією та суспільством, а активним інструментом розширення бази підтримки благодійних ініціатив.

Окрім загальних суспільно-політичних видань, наприкінці XIX – на початку XX століття починає формуватися спеціалізована жіноча преса. Поява таких видань сама по собі була важливим симптомом змін, що відбувалися в суспільстві: вона свідчила про те, що жіноча аудиторія усвідомлювалася як окрема і значуща частина читацького загалу, яка має власні інтереси і потребує власного голосу в публічному просторі. Жіночі журнали та газети публікували статті про діяльність благодійних і громадських організацій, розміщували біографічні матеріали про відомих активісток та суспільних діячок, друкували огляди міжнародного жіночого руху. Це було надзвичайно важливим: завдяки таким публікаціям жінки могли дізнаватися не лише про місцеві ініціативи, а й про те, що відбувається в інших країнах, порівнювати власний досвід із досвідом жіночих рухів Франції, Великобританії, Німеччини чи Сполучених Штатів. Такий ширший контекст допомагав усвідомлювати, що проблеми, з якими стикалися українські жінки, не є унікальними або невіршуваними, – а отже, надихав на продовження роботи і пошук нових форм організації [6, с. 24].

Спеціалізована жіноча преса відігравала ще одну важливу роль – вона ставала інтелектуальним простором, де формувалися і

обговорювалися нові ідеї про місце жінки в суспільстві. На сторінках таких видань з'являлися статті з питань жіночої освіти та права на навчання, економічної незалежності жінок, їхнього права голосу в громадських справах. Ці теми були тоді предметом активних дискусій – і преса не лише відображала ці дискусії, а й сама їх ініціювала. Публікуючи різні точки зору, журнали формували середовище, в якому думаючи жінки могли знайомитися з аргументами, розвивати власні погляди та відчувати причетність до більш широкого інтелектуального і суспільного руху. У цьому сенсі жіноча преса виконувала функцію, яку сьогодні можна було б назвати формуванням громадянської свідомості [7, с. 25].

Не менш цікавою є роль у висвітленні жіночих ініціатив культурно-історичних журналів, зокрема видання «Київська старина», яке виходило в Україні [26, с. 135]. Хоча цей журнал не був спеціалізованим жіночим виданням і орієнтувався насамперед на питання культури, історії та суспільного життя в широкому розумінні, він регулярно публікував матеріали, що стосувалися благодійних ініціатив, освітніх проєктів та культурних заходів, у тому числі тих, до яких були причетні жіночі організації. Такі публікації мали важливе значення: вони свідчили про те, що діяльність жіночих товариств сприймалася як частина загального культурного і суспільного процесу, а не як щось маргінальне або другорядне. Поява відповідних матеріалів у поважному культурному журналі надавала жіночим ініціативам певної суспільної легітимності та підкреслювала їхнє значення в очах освіченої аудиторії.

Важливою рисою більшості публікацій, присвячених жіночим товариствам, – незалежно від того, в якому саме виданні вони з'являлися, – було те, що вони не обмежувалися простим описом фактів. Публікації нерідко містили роздуми про значення благодійної роботи, її вплив на суспільство, необхідність більш широкої участі громадян у вирішенні соціальних проблем. Через такі матеріали в суспільстві поступово

формувався новий образ жінки – не лише як хранительки домашнього вогнища, а як активної учасниці громадського життя, здатної організовувати роботу, приймати рішення і брати на себе відповідальність. Цей образ, зафіксований і тиражований пресою, поступово ставав частиною ширшого суспільного уявлення про те, якою може і має бути роль жінки. Таким чином, преса не просто відображала зміни, що відбувалися в суспільстві, – вона сама ставала одним із чинників цих змін [42, с. 115-120].

Окремої уваги заслуговує питання про те, яким чином інформація про діяльність українських жіночих товариств виходила за межі українського інформаційного простору і потрапляла до зарубіжних видань. Наприкінці XIX – на початку XX століття в Європі активно розвивався жіночий рух, що мав дедалі більш виразний міжнародний характер. Проводилися міжнародні конгреси жіночих організацій, видавалися журнали, що висвітлювали жіночий рух у різних країнах, формувалися мережі контактів між активістками з різних куточків світу. Українські жіночі організації, особливо галицькі, поступово входили в цей міжнародний контекст. Вони підтримували зв'язки з європейськими жіночими об'єднаннями, брали участь у міжнародних заходах і публікували матеріали про свою роботу в зарубіжних виданнях [5]. Інформація про діяльність жіночих товариств у Східній Європі, що з'являлася в деяких європейських журналах, свідчила про зростаючий інтерес до цього руху в міжнародному масштабі і водночас дозволяла українським організаціям усвідомлювати власну роботу як частину значно ширшого глобального процесу.

Міжнародні контакти, підтримувані зокрема через пресу, мали і суто практичне значення. Знайомлячись із досвідом жіночих організацій інших країн – їхніми методами роботи, формами організації, способами залучення фінансування та взаємодії з владою, – українські активістки

могли переймати корисні практики і адаптувати їх до власних умов. У свою чергу, публікації про українські ініціативи в зарубіжних виданнях підвищували авторитет цих організацій у власному суспільстві: факт визнання на міжнародному рівні надавав ваги їхній діяльності в очах вітчизняної аудиторії.

Роль преси у висвітленні та підтримці діяльності жіночих благодійних товариств була значно ширшою, ніж просте фіксування фактів. Газети й журнали – як українські, так і зарубіжні – ставали простором, у якому формувався суспільний образ жіночої благодійності, обговорювалися ідеї про роль жінки в суспільстві, підтримувалася мережа зв'язків між різними організаціями та їхньою аудиторією. Преса надавала жіночим ініціативам суспільної видимості й легітимності, залучала до них нових учасників і жертводавців, а також допомагала українському жіночому руху усвідомлювати себе частиною ширшого європейського контексту. У цьому сенсі вивчення пресових матеріалів є не лише корисним методом дослідження, а й необхідним кроком для повноцінного розуміння того, як функціонували і розвивалися жіночі благодійні товариства на межі XIX-XX століть.

2.4 Взаємодія жіночих благодійних товариств із громадськими та державними структурами

Діяльність жіночих благодійних товариств кінця XIX – початку XX століття розгорталася не сама по собі, а в постійному контакті з іншими інституціями – органами влади, церквою, культурними організаціями, науковими установами. Характер цих контактів багато в чому визначав, що товариства взагалі могли собі дозволити: де отримати приміщення, звідки брати кошти, наскільки вільно планувати заходи й розширювати свою діяльність. Тому, щоб зрозуміти, як ці організації працювали насправді,

недостатньо описувати лише їхні власні ініціативи – потрібно бачити їх у ширшому інституційному середовищі.

Також в Україні одним із найбільш природних партнерів для благодійних організацій були земства. Земська реформа 1864 року запровадила виборні органи місцевого самоврядування, які отримали повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги [45]. Попри суттєві обмеження з боку центральної влади, земства зробили реальний внесок у розвиток місцевої інфраструктури: будували школи та лікарні, фінансували підготовку вчителів і фельдшерів, вели статистичний облік соціальних потреб. Із жіночими товариствами їх зближував спільний напрям -категорії людей, що потребували допомоги. Земство могло мати кошти й офіційні повноваження, але бракувало прямого виходу на громаду; товариства, навпаки, мали цей вихід, але обмежені ресурси. Така взаємодоповнюваність часом перетворювалася на реальне партнерство: жіночі організації отримували фінансову підтримку або приміщення, а земства могли покладатися на добровільну мережу помічників.

Проте співпраця з офіційними структурами в умовах Російської імперії ніколи не була простою і передбачуваною. Влада ставилася до будь-якої самоорганізації суспільства з підозрою – благодійні товариства мусили реєструватися, затверджувати статuti, а їхня діяльність перебувала під поліцейським наглядом. Організації, що поєднували благодійність із просвітницькою роботою або активно займалися питаннями жіночої освіти, привертали особливу увагу. Ступінь реальної свободи в такому середовищі залежав від конкретних обставин: від регіону, від позиції місцевої адміністрації, від того, наскільки діяльність товариства виходила за межі суто «тихої» благодійності [37].

У Галичині умови для роботи жіночих організацій були принципово іншими. Австрійський закон про товариства 1867 року забезпечував значно ширші правові можливості для громадської діяльності [35]. Жіночі

організації могли відносно вільно реєструватися, відкривати навчальні заклади, проводити публічні заходи, видавати матеріали та підтримувати контакти з організаціями в інших країнах. Це не означало відсутності труднощів – польська адміністрація, що фактично контролювала значну частину суспільного життя краю, нерідко ставилася до українських ініціатив вороже. Проте загальний правовий клімат залишався ліберальнішим, і саме це пояснює, чому жіночий рух у Галичині розвивався динамічніше та набував більш відкритих, інституціоналізованих форм, ніж на Наддніпрянщині.

Церква займала в цьому середовищі особливе місце. Наприкінці XIX – на початку XX століття вона залишалася не просто релігійним, а передусім соціальним інститутом, що охоплював практично все населення. Парафіяльна громада була природним осередком довіри й взаємодії – саме через неї найпростіше було донести інформацію, зібрати пожертви або залучити людей до участі в спільній справі [33, с. 200-207]. Жіночі товариства активно використовували цей ресурс: оголошення про благодійні збори звучали під час богослужінь, церковні приміщення слугували місцем для зустрічей або тимчасового розміщення підопічних, а духовенство нерідко виступало авторитетним посередником між організацією та місцевою громадою. Ціннісний збіг теж мав значення – і церква, і благодійні товариства апелювали до тих самих понять: обов'язку перед ближнім, опіки над слабшими, спільної відповідальності. Це полегшувало порозуміння і робило партнерство природним.

Водночас стосунки з церквою не були позбавлені напруги. Частина духовенства дивилася на зростаючу публічну активність жінок консервативно: участь у громадських організаціях, самостійне ведення фінансів, виступи перед аудиторією – усе це суперечило традиційним уявленням про належне місце жінки в суспільстві. Тому характер церковної

підтримки суттєво різнився залежно від регіону, конфесії та особистих поглядів конкретних священиків.

Як було зазначено раніше, серед культурно-просвітницьких організацій найважливішим партнером жіночих товариств у Галичині було товариство «Просвіта», засноване у Львові 1868 року. Його мережа читалень, бібліотек і освітніх осередків охоплювала численні міста й села краю і давала жіночим організаціям готову інфраструктуру для власних ініціатив [3]. Жінки брали участь у роботі просвітянських читалень, організовували при них курси та культурні заходи, залучали до читалень нових відвідувачів. «Просвіта» отримувала від цього додаткових активних учасників, а жіночі товариства – доступ до усталеної мережі й ширшої аудиторії. Така співпраця вписувала благодійну діяльність жінок у значно масштабніший культурний і національний проект – збереження та розвиток української мови й ідентичності в умовах постійного зовнішнього тиску.

Контакти з Науковим товариством імені Шевченка, що до кінця XIX століття перетворилося на провідний науковий центр українського руху [22], мали дещо інший характер. Тут ішлося менше про практичну взаємодопомогу і більше про спільну причетність до культурного й інтелектуального життя доби. Частина активісток жіночих товариств сама була пов'язана з науковими та літературними колами – як авторки, як учасниці дискусій або як меценатки видавничих проєктів. Це розмиває дещо штучну межу між «благодійницею» і «інтелектуалкою»: ті самі жінки, що організовували притулки й збирали пожертви, нерідко брали не менш активну участь і в науковому та культурному житті.

Жіночі товариства взаємодіяли також між собою та з іншими громадськими організаціями – студентськими, фаховими, культурними. Спільне проведення заходів, обмін досвідом, взаємна підтримка у вирішенні адміністративних проблем – усе це формувало горизонтальні зв'язки, які поступово складалися в щось більше, ніж сума окремих

організацій. Дослідники громадянського суспільства зазвичай називають подібні мережі ключовою умовою його розвитку: держава може надавати або не надавати підтримку, але саме незалежні горизонтальні зв'язки між організаціями визначають, наскільки суспільство здатне самоорганізовуватися і відстоювати власні інтереси.

Жіночі благодійні товариства кінця XIX – початку XX століття були повноправними учасниками цього процесу. Незалежно від того, в яких умовах вони діяли, вони знаходили форми взаємодії з іншими інституціями, що дозволяли їм розширювати свої можливості й зміцнювати власні позиції в суспільному житті. Саме ця здатність будувати зв'язки і діяти в складному інституційному середовищі значною мірою обумовлювала результативність і тривалість їхньої роботи.

Аналіз діяльності жіночих благодійних товариств на межі XIX – початку XX ст. свідчить, що ці організації стали важливим елементом суспільного життя українських земель та відігравали значну роль у вирішенні соціальних проблем тогочасного суспільства. Їхня діяльність охоплювала широкий спектр напрямів: опіку над сиротами та малозабезпеченими родинами, підтримку жінок, організацію медичної допомоги, розвиток освіти й культурно-просвітницьку роботу. Через благодійні ініціативи жінки активно долучалися до громадського життя, формували власні організаційні структури та набували досвіду публічної діяльності. Важливу роль у поширенні інформації про діяльність товариств відігравала періодична преса, яка не лише фіксувала їхню роботу, а й формувала громадську думку щодо значення жіночої благодійності. Водночас ефективність діяльності цих організацій значною мірою забезпечувалася їхньою взаємодією з органами місцевого самоврядування, культурно-освітніми інституціями, науковими товариствами та церковними структурами. У сукупності це дозволяє розглядати жіночі благодійні товариства як важливий чинник формування громадянського суспільства та

розвитку соціальної інфраструктури українського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЖІНОЧОГО РУХУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. діяльність жіночих благодійних товариств зазнає помітних змін, що були пов'язані із загальними процесами суспільного розвитку та політичними подіями цього періоду. Зростання громадської активності, поширення освіти та поступове формування національної свідомості сприяли розширенню ролі жінок у суспільному житті. Благодійні організації вже не обмежувалися лише допомогою нужденним, а дедалі частіше ставали осередками ширшої соціальної та культурної діяльності.

Важливим чинником, що вплинув на трансформацію жіночих товариств, стала Перша світова війна. Вона значно загострила соціальні проблеми, збільшила кількість потребуючих допомоги та водночас активізувала діяльність громадських організацій. У цих умовах жіночі товариства розширювали масштаби своєї роботи, залучали нових учасниць і брали участь у вирішенні нагальних питань, пов'язаних із допомогою пораненим, біженцям і сім'ям військових. Це сприяло підвищенню їх авторитету та зміцненню позицій у суспільстві.

У межах цього розділу розглядаються особливості розвитку жіночої благодійності в умовах нових історичних викликів, еволюція форм і напрямів діяльності товариств, а також їх зв'язок із ширшим жіночим рухом. Окрема увага приділяється діяльності провідних організацій, зокрема «Союзу Українок», та значенню жіночих благодійних товариств у суспільному житті України початку ХХ ст. Це дозволяє простежити, як благодійність поступово трансформувалася у більш комплексну форму громадської активності.

3.1 Жіноча благодійність у період Першої світової війни

Перша світова війна стала для жіночої благодійності в Україні не просто новим етапом, а моментом глибокої трансформації її змісту, масштабів і суспільної ролі. Якщо наприкінці XIX – на початку XX ст. жіночі товариства переважно діяли в межах локальної соціальної допомоги, зосереджуючись на сиротах, незаможних ученицях, бідних жінках, амбулаторній опіці чи підтримці просвітніх ініціатив, то з 1914 р. вони опинилися перед якісно іншими викликами. Війна спричинила масову мобілізацію чоловіків, хвилі біженства, стрімке зростання кількості поранених, полонених, вдів і дітей без належної опіки, а також загальне руйнування звичних механізмів соціальної підтримки. У цих умовах жіноча благодійність перестала бути переважно доповненням до вже існуючої суспільної інфраструктури і дедалі більше набувала ознак кризового соціального управління, коли саме громадські ініціативи брали на себе частину функцій, із якими держава справлялася лише частково. Українські дослідники громадської благодійності в роки війни наголошують, що воєнні обставини різко розширили поле діяльності добровільних організацій, а серед найактивніших учасників цього процесу були саме жінки, які працювали в комітетах допомоги пораненим, біженцям, сиротам і родинам мобілізованих [9, с. 65-68].

Особливо важливо, що війна змінила саму логіку жіночої доброчинності. До 1914 р. благодійність значною мірою спиралася на відносно стабільну соціальну ієрархію: допомога надавалася «зверху вниз», від заможніших і освіченіших верств до соціально вразливих груп. Воєнний час розмив цю відносну сталість. Нужденними ставали не лише традиційно маргіналізовані категорії населення, а й учора ще цілком забезпечені міські та сільські родини, які втратили годувальника, житло, майно або були змушені тікати із зони бойових дій. Через це жіночі товариства мушили реагувати вже не на окремі випадки бідності, а на

масове соціальне лихо. У практичному сенсі це означало перехід від відносно вузьких благодійних акцій до мережевої, багатофункціональної роботи: організації кухонь і притулків, розподілу одягу та продуктів, догляду за пораненими, пошуку житла для переміщених осіб, опіки над дітьми, які втратили зв'язок із родинами, а також збору коштів для лікування й реабілітації військових. Саме тому в роки війни жіноча благодійність набуває значення не лише моральної, а й організаційної сили, здатної швидко адаптуватися до ситуації надзвичайного стану. На це вказує й сучасна історіографія жіночого досвіду Першої світової війни, де підкреслюється активна участь жінок у громадській діяльності та їхня помітна роль у підтриманні життєздатності суспільства в умовах воєнної катастрофи [2].

Для українських земель ситуація ускладнювалася ще й тим, що вони були безпосереднім простором бойових дій і перебували у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Це створювало різні адміністративні рамки, але в обох випадках жіноча благодійна активність різко зросла. На західноукраїнських землях, передусім у Галичині, війна принесла окупації, евакуації, руйнування міст і сіл, інтернування населення, загрозу голоду й епідемій. Саме тут жінки особливо відчутно включилися в громадську та санітарну роботу. Мар'яна Байдак, яка спеціально досліджувала жіночий досвід війни, показує, що українок не можна розглядати лише як пасивних жертв воєнного лиха: вони були активним дійовим чинником суспільних процесів, а форми їхньої участі охоплювали родинні обов'язки, громадську діяльність і навіть фронтовий досвід [2]. У цьому контексті благодійність була одним із найважливіших способів жіночої присутності в публічному просторі, бо саме через допомогіві практики жінки ставали видимими як організаторки, координаторки й посередниці між приватною бідою та громадською реакцією на неї.

Показово, що воєнний час розширив не лише обсяг роботи, а й її символічний сенс. Благодійність у роки війни вже не зводилася до традиційно «жіночої» сфери милосердя, яку суспільство сприймало як природне продовження домашньої турботи. Вона дедалі більше ставала формою громадянської служби. Коли жінки організовували збір білизни для шпиталів, готували харчі для поранених, налагоджували допомогу полоненим чи підтримували сім'ї мобілізованих, вони фактично долучалися до функціонування тилу як необхідної складової воєнного зусилля. Саме тому жіноча доброчинність у 1914-1918 рр. має розглядатися не як периферійне явище, а як один із механізмів суспільної мобілізації. Цю думку підтверджує і факт участі відомих українських діячок у міжнародних та надлокальних структурах допомоги. Наприклад, Олена Кисілевська під час війни була членкинею комітету Червоного Хреста у Відні, який опікувався пораненими та військовополоненими; це свідчить про включеність українок не лише в місцеву, а й у ширшу гуманітарну інфраструктуру воєнного часу [57].

На Наддніпрянщині жіноча благодійність також вийшла далеко за межі довоєнних моделей. Тут особливого значення набули комітети допомоги пораненим і родинам фронтовиків, а також робота з жінками й дітьми-біженцями з прифронтових територій. У цьому зв'язку промовистим є приклад Київського товариства оборони жінок, яке в роки Першої світової війни активно працювало саме серед жінок і дітей-біженців із прикордонних районів [43, с. 93]. Такий напрям діяльності показує, що жіночі організації не лише відгукувалися на абстрактний заклик до милосердя, а реагували на дуже конкретні наслідки війни: втрату дому, економічну дестабілізацію, зростання небезпеки експлуатації жінок, руйнування звичних соціальних зв'язків. У цьому сенсі благодійність набувала також захисної функції, пов'язаної не лише з розподілом

матеріальної допомоги, а й зі спробою зберегти для вразливих жінок хоча б мінімальний соціальний простір безпеки.

Окремої уваги потребує проблема біженства, без якої неможливо зрозуміти характер жіночої благодійності воєнного часу. Масові переміщення населення в роки Першої світової війни охопили сотні тисяч людей на українських землях, і значну частину серед них становили жінки та діти. Для благодійних товариств це означало появу нової категорії адресатів допомоги – людей, які потребували не одноразової підтримки, а комплексного супроводу: тимчасового притулку, харчування, одягу, медичної допомоги, посередництва в пошуках родичів чи роботи. Саме тут особливо виразно проявилася перевага жіночих організацій: вони мали досвід повсякденної опіки, вміли працювати з побутовими потребами, але водночас швидко навчалися діяти у великих масштабах. Дослідження біженства в Україні під час війни прямо вказують, що гуманітарна відповідь на цю кризу спиралася на широку мережу громадських і церковних інституцій, у межах яких жіноча участь була надзвичайно вагомою. Через опіку над біженками й дітьми жіночі товариства фактично формували нову культуру соціального реагування на війну – більш системну, дисципліновану і водночас гнучку щодо конкретних людських потреб [14, с. 216].

Не менш важливою була медико-санітарна діяльність. Війна радикально збільшила попит на догляд за пораненими, санітарну працю, збір ліків і забезпечення шпиталів. Саме в цій сфері жінки здобули, мабуть, найбільшу суспільну видимість. Участь у шпитальній роботі, комітетах Червоного Хреста, комісіях зі збору речей для поранених і полонених поєднувала традиційно схвалюваний образ жінки-доглядальниці з новим досвідом відповідальної організаційної праці. Йшлося вже не лише про приватне співчуття, а про налагодження логістики допомоги: доставку, розподіл ресурсів, координацію персоналу, звітність, комунікацію з владою

та військовими структурами. Саме тому воєнний досвід суттєво підвищив компетентність багатьох активісток. Те, що до війни могло бути локальною ініціативою кількох жінок, у 1914-1918 рр. перетворювалося на практику керування невеликими, але реальними соціальними інституціями. У подальшому цей досвід виявився надзвичайно важливим для міжвоєнного жіночого руху [27].

Водночас війна розширила межі жіночої участі настільки, що благодійність уже не завжди можна чітко відокремити від інших форм громадянської чи навіть національно зорієнтованої діяльності. На західноукраїнських землях це було пов'язано з підтримкою українських військових формацій, допомогою полоненим, опікою над пораненими жовнірами, участю жінок у парамілітарному та фронтовому досвіді. Як зауважує Мар'яна Байдак, служба у війську в роки Першої світової війни стала справою не тільки чоловіків, а й жінок, а сама війна відкрила перед ними нові можливості для самореалізації [1]. Для історії жіночої благодійності це принципово важливо, бо показує: воєнний час не просто збільшив кількість добродійних акцій, а зруйнував колишню межу між «допоміжною» жіночою діяльністю і «справжньою» суспільною участю. Благодійність у роки війни стала одним із каналів входження жінок до ширшого простору національної та громадянської відповідальності.

Ще одним наслідком війни стало переосмислення самої адресності благодійності. Якщо у довоєнний період допомога часто мислилася як опіка над «слабшими», то в роки війни вона дедалі більше сприймалася як взаємний обов'язок спільноти. Це особливо видно на прикладі допомоги сім'ям мобілізованих. Такі родини в публічному дискурсі дедалі частіше трактувалися не як приватна проблема окремої жінки, а як моральний борг суспільства перед тими, хто ніс воєнну службу. Відповідно, жіночі організації почали діяти не лише як благодійні ініціативи у вузькому сенсі, а як представниці ширшої громадської етики солідарності. Вони

легітимізували саму думку про те, що соціальна підтримка в умовах війни має бути організованою, тривалою і суспільно визнаною справою. Саме тут закладалися передумови для подальшого переходу від благодійності до соціальної праці модерного типу [52].

Проте не варто ідеалізувати цей процес. Воєнна мобілізація жіночої благодійності не скасувала гендерних обмежень, а радше поєднала нові можливості зі старими стереотипами. Жінки отримували ширший простір дії, але суспільно прийнятним він залишався головно тоді, коли подавався через мову жертвності, милосердя й служіння. Навіть там, де жінки фактично керували комітетами, розпоряджалися ресурсами і приймали рішення, публічне визнання цієї діяльності нерідко формулювалося в межах традиційного образу «берегині» чи «сестри-жалібниці». Саме ця подвійність і є однією з найважливіших рис воєнного періоду: Перша світова війна водночас модернізувала жіночу участь і не дозволяла повністю вийти за межі патріархального суспільного уявлення про жіночу роль. Однак навіть у такому обмеженому вигляді досвід воєнної благодійності мав далекосяжні наслідки, бо створював реальні навички й нову форму жіночої соціальної суб'єктності. Це добре узгоджується з висновками сучасних дослідниць, які наголошують, що жінки в роки війни були не пасивним тлом подій, а активними учасницями трансформацій, що охопили суспільство [2].

Отже, жіноча благодійність у період Першої світової війни стала простором якісного перетворення як самих добродійних практик, так і жіночої суспільної ролі загалом. Війна різко розширила коло тих, хто потребував допомоги, ускладнила форми соціальної роботи й змусила жіночі організації діяти в умовах постійної нестабільності. Саме в цей час благодійність набуває рис масової громадянської мобілізації, поєднуючи опіку, санітарну службу, допомогу біженцям, підтримку родин мобілізованих, піклування про поранених і полонених. Через цю діяльність

жінки не лише полегшували наслідки воєнної катастрофи, а й накопичували досвід самоорганізації, управління, суспільного представництва і солідарної дії. Тому Перша світова війна стала не перервою в історії жіночої благодійності, а моментом її прискореної модернізації, що підготувала підґрунтя для подальшого розвитку жіночого руху в міжвоєнну добу.

3.2 Еволюція форм і завдань жіночої благодійності в міжвоєнний період

Міжвоєнний період став для жіночої благодійності в Україні етапом глибокої якісної трансформації, що була зумовлена як наслідками Першої світової війни, так і радикальними політичними змінами на українських землях. Якщо воєнні роки сформували досвід масової мобілізації жінок до соціальної діяльності, то після 1918 р. цей досвід почав інституціоналізуватися, змінюючи сам характер благодійності. Вона поступово перестає бути лише реакцією на кризу і дедалі більше набуває рис цілеспрямованої соціальної політики на рівні громадських організацій. Саме в цей період відбувається перехід від традиційної доброчинності до ширшого поняття соціальної роботи, що поєднувала матеріальну допомогу, просвітництво, виховання та елементи суспільної модернізації.

Після завершення війни українське суспільство опинилося в умовах глибокої соціальної дестабілізації. Руйнування економіки, демографічні втрати, поява великої кількості вдів, сиріт, інвалідів війни, а також політична невизначеність спричинили нову хвилю соціальних проблем, які не могли бути вирішені лише традиційними благодійними методами. До цього додалися наслідки революцій і зміни державних кордонів: українські землі були поділені між кількома державами (Польща, Румунія, Чехословаччина, СРСР), що означало різні правові та соціальні умови функціонування жіночих організацій. У цих умовах жіночі товариства

змушені були адаптуватися до нових реалій і шукати ефективніші форми діяльності [30].

Однією з ключових змін стала переорієнтація благодійності з короткочасної допомоги на довготривалу соціальну підтримку. Якщо раніше допомога часто мала епізодичний характер (роздача одягу, харчів, грошей), то в міжвоєнний період жіночі організації дедалі більше прагнули впливати на причини бідності та соціальної вразливості. Це означало розвиток освітніх програм, професійної підготовки жінок, створення умов для їх економічної самостійності. Як зазначає Оксана Кісь, міжвоєнний жіночий рух поступово переходив від патерналістської моделі допомоги до моделі активізації самих жінок як суб'єктів соціального життя, здатних самостійно вирішувати власні проблеми [32].

Цей процес можна розглядати як своєрідну модернізацію благодійності. Вона вже не обмежувалася моральною категорією милосердя, а ставала частиною ширшого проєкту суспільного розвитку. Жіночі організації почали усвідомлювати, що ефективна допомога потребує системності, планування і професійного підходу. Саме тому зростає роль курсів, шкіл, кооперативів, дитячих закладів, а також різноманітних програм соціальної адаптації. Благодійність дедалі більше набуває ознак соціальної інженерії – спроби не лише полегшити наслідки бідності, а й змінити самі умови, які її породжують.

Особливо виразно ця трансформація проявилася в діяльності жіночих організацій Західної України, де зберігалася відносно ширша свобода громадської активності. У міжвоєнний період тут формується розгалужена мережа жіночих товариств, які поєднували благодійність із просвітництвом і національним вихованням. Як показують дослідження Марти Богачевської-Хом'як, українські жіночі організації в Галичині поступово перетворювалися на інституції, що не лише допомагали

нужденним, а й формували новий тип жінки – освіченої, соціально активної, національно свідомої [21].

У цьому контексті благодійність набуває чітко вираженого ідеологічного виміру. Допомога розглядається не лише як підтримка окремих осіб, а як внесок у зміцнення української спільноти в умовах відсутності власної державності. Це особливо важливо з огляду на політику асиміляції, яку проводили держави, до складу яких входили українські землі. Жіночі товариства відповідали на ці виклики через підтримку української освіти, організацію культурних заходів, розвиток мережі дитячих садків і шкіл, де виховання здійснювалося українською мовою. Таким чином, благодійність перетворюється на інструмент національного самозбереження.

Не менш важливою тенденцією стало розширення економічного напрямку діяльності. Жіночі організації почали активно підтримувати кооперативний рух, створювати майстерні, курси рукоділля, господарські школи. Це дозволяло жінкам здобувати професійні навички і ставати економічно незалежними. Як підкреслюють дослідники соціальної історії, саме економічна самостійність була одним із ключових чинників емансипації жінки, оскільки вона відкривала можливість виходу за межі традиційної ролі домогосподарки [32].

Важливо також, що в міжвоєнний період відбувається певна професіоналізація жіночої благодійності. Якщо раніше вона значною мірою трималася на ентузіазмі та моральних мотивах, то тепер зростає значення організаційної дисципліни, підготовки кадрів, планування діяльності. З'являються елементи спеціалізації: окремі організації або їх підрозділи зосереджуються на освіті, охороні здоров'я, допомозі дітям чи економічній підтримці жінок. Це свідчить про перехід від аматорської благодійності до більш структурованої соціальної роботи.

Окремо варто відзначити вплив міжнародного жіночого руху. У міжвоєнний період українські жіночі організації дедалі активніше включаються в міжнародні контакти, беруть участь у конгресах, співпрацюють із європейськими організаціями. Це сприяло поширенню нових ідей – зокрема, концепцій прав жінок, гендерної рівності, соціальної політики. За словами дослідників, український жіночий рух цього часу не був ізольованим явищем, а розвивався в контексті загальноєвропейських процесів модернізації та демократизації [18, с. 330].

На відміну від Західної України, на території радянської України ситуація була принципово іншою. Тут незалежні жіночі організації були фактично ліквідовані або включені в систему державних структур. Благодійність як самостійна громадська діяльність поступово зникла, оскільки соціальна допомога декларувалася як функція держави. Однак навіть у цих умовах певні елементи жіночої соціальної активності зберігалися, хоча й у трансформованому вигляді – через участь у державних програмах, профспілках, освітніх ініціативах. Це створювало специфічну ситуацію: з одного боку, жінки отримували нові можливості участі в суспільному житті, з іншого – втрачали автономію громадських ініціатив.

Міжвоєнний період можна розглядати як час переходу від традиційної благодійності до модерних форм жіночої соціальної діяльності. Відбувається зміна самої парадигми: допомога перестає бути лише актом милосердя і стає інструментом соціального перетворення. Жіночі організації дедалі більше орієнтуються на освіту, економічну активність, національне виховання та формування громадянської свідомості. У цьому сенсі благодійність стає частиною ширшого процесу емансипації жінок і водночас важливим чинником розвитку українського суспільства.

Можна стверджувати, що еволюція жіночої благодійності в міжвоєнний період полягала не лише у зміні форм діяльності, а й у глибокій трансформації її змісту. Вона стала більш системною, професійною, ідеологічно насиченою та спрямованою на довготривалі результати. Саме в цей час закладаються основи тих підходів до соціальної роботи й громадської активності, які зберігають актуальність і в сучасному суспільстві.

3.3 «Союз Українок» та інші провідні жіночі організації початку XX ст.

Початок XX століття став етапом, коли жіночий рух в Україні остаточно виходить за межі виключно благодійної діяльності й набуває рис структурованого суспільного явища з власною ідеологією, організаційною мережею та довгостроковими цілями. Якщо в попередні десятиліття жіночі товариства формувалися як локальні ініціативи, пов'язані переважно з соціальною допомогою, то в нових історичних умовах вони дедалі більше перетворюються на комплексні інституції, які поєднують благодійність, просвітництво, національно-культурну діяльність і поступово – елементи політичної участі. Центральне місце в цьому процесі посідає «Союз Українок», який став найбільш впливовою жіночою організацією українських земель у першій половині XX ст. і водночас символом трансформації жіночої благодійності в ширший жіночий рух.

Заснування «Союзу Українок» у 1917 році було не випадковим, а закономірним результатом попереднього розвитку жіночих ініціатив. До цього часу вже існувала певна традиція організованої жіночої діяльності, накопичений досвід благодійної роботи, освітніх проєктів і культурних ініціатив. Водночас революційні події 1917 року відкрили нові можливості для громадської активності, створивши умови для формування організацій загальнонаціонального масштабу. Як зазначає Марта Богачевська-Хом'як,

саме в цей період українські жінки вперше отримали можливість чітко сформулювати власні суспільні цілі та об'єднатися навколо них у масштабі всієї нації, а не окремих регіонів [29].

«Союз Українок» із самого початку позиціонував себе як організацію нового типу. Його діяльність не обмежувалася благодійністю в традиційному сенсі, а охоплювала широкий спектр завдань: розвиток жіночої освіти, підтримку культури, організацію соціальної допомоги, формування національної свідомості, а також поступове залучення жінок до громадського і навіть політичного життя. У цьому сенсі він відображав загальноєвропейську тенденцію, коли жіночі організації початку XX ст. почали поєднувати соціальну роботу з ідеями емансипації та рівноправності. Дослідниця Оксана Кісь підкреслює, що український жіночий рух цього часу розвивався у тісному зв'язку з європейськими феміністичними течіями, але водночас мав власну специфіку, пов'язану з національним питанням [25].

У міжвоєнний період «Союз Українок» набуває особливої ваги на західноукраїнських землях, передусім у Галичині. Тут організація розгортає широку мережу філій, що охоплює як міста, так і сільську місцевість. Це дозволяє залучити до діяльності не лише освічених міських жінок, а й селянок, які раніше були значною мірою виключені з організованого громадського життя. Саме ця масовість є однією з ключових рис «Союзу Українок» – він стає не елітарним клубом, а справді народною організацією. За даними досліджень, у 1930-х роках мережа «Союзу Українок» налічувала десятки тисяч членкинь, що свідчить про його значний вплив на суспільство [44].

Одним із головних напрямів діяльності «Союзу Українок» була освіта. Організація створювала курси грамотності, господарські школи, дитячі садки, проводила лекції та семінари. Особливу увагу приділяли вихованню дівчат і молодих жінок, оскільки саме через освіту розглядали

можливість довготривалих суспільних змін. Важливо, що ця освітня діяльність мала не лише практичний, а й ідеологічний характер: вона спрямовувалася на формування національної свідомості, поширення української мови та культури. У цьому контексті благодійність виступала не як самоціль, а як засіб досягнення ширших суспільних завдань.

Соціальна допомога залишалася важливою складовою діяльності організації, але вона також зазнала трансформації. Замість одноразових акцій дедалі більше уваги приділялося створенню постійно діючих інституцій – дитячих притулків, кухонь, майстерень, навчальних закладів. Це свідчить про прагнення до системності й довготривалого впливу. Крім того, «Союз Українок» активно працював із жінками, які опинилися в складних життєвих обставинах – вдовами, сиротами, безробітними, – намагаючись не лише допомогти їм матеріально, а й інтегрувати їх у суспільство через освіту і працю.

Окремо варто підкреслити культурно-просвітницьку діяльність організації. «Союз Українок» організовував театральні вистави, літературні вечори, виставки народного мистецтва, підтримував українську пресу. Це було надзвичайно важливо в умовах, коли українська культура зазнавала тиску з боку державної політики асиміляції. Як зазначає Ярослав Грицак, саме через такі ініціативи формувалася модерна українська нація, а жіночі організації відігравали в цьому процесі одну з ключових ролей.

Поряд із «Союзом Українок» важливу роль відігравали й інші жіночі організації, які формували багатогранну структуру жіночого руху. Серед них варто згадати «Жіночу громаду», «Товариство руських жінок», а також численні локальні об'єднання, що діяли при «Просвіті» та інших культурних інституціях. Ці організації часто мали різну спрямованість, але їх об'єднувала спільна мета – розширення ролі жінки в суспільстві та покращення умов її життя [36].

Важливо також відзначити роль окремих діячок, які стали символами жіночого руху. Серед них – Олена Кисілевська, яка поєднувала громадську діяльність із журналістикою та політикою, Мілена Рудницька, що активно виступала за права жінок і представляла український жіночий рух на міжнародній арені, Наталія Кобринська, яка ще наприкінці XIX ст. заклала ідейні основи жіночого руху [17]. Їхня діяльність свідчить про те, що жіночий рух поступово виходив за межі благодійності й набував політичного виміру.

Особливо важливим є те, що українські жіночі організації активно включалися в міжнародний жіночий рух. «Союз Українок» підтримував контакти з організаціями Європи та Америки, брав участь у міжнародних конгресах. Це сприяло поширенню нових ідей і водночас дозволяло представити українське питання на міжнародному рівні. Таким чином, жіночий рух ставав не лише внутрішнім явищем, а й частиною глобальних процесів. Водночас не можна ігнорувати регіональні відмінності. На території радянської України незалежні жіночі організації були фактично ліквідовані, а їх функції перейшли до державних структур. Це означало втрату автономії жіночого руху, хоча й відкривало інші можливості участі жінок у суспільному житті. У Західній Україні, навпаки, жіночі організації зберігали відносну незалежність і могли розвиватися більш вільно.

«Союз Українок» та інші жіночі організації початку XX століття стали важливим етапом у розвитку жіночого руху в Україні. Вони поєднали в собі традиції благодійності з новими формами громадської активності, сприяли розвитку освіти, культури, соціальної підтримки та національної свідомості. Найважливішим їхнім досягненням стало те, що вони перетворили жінку з об'єкта опіки на активного суб'єкта суспільного життя. Саме в цьому полягає їхнє історичне значення і внесок у формування модерного українського суспільства.

3.4 Значення жіночих благодійних товариств у суспільному житті України

Аналіз розвитку жіночих благодійних товариств у XIX – на початку XX ст., а особливо їхньої трансформації у першій третині XX ст., дозволяє зробити висновок про їхню надзвичайно важливу роль у формуванні українського суспільства модерного типу. Значення цих організацій виходить далеко за межі безпосередньої соціальної допомоги, оскільки вони стали одним із ключових інструментів формування громадянської активності, соціальної солідарності, жіночої суб'єктності та національної ідентичності. У цьому сенсі жіночі благодійні товариства можна розглядати як один із фундаментальних елементів становлення громадянського суспільства в Україні.

Насамперед варто підкреслити їхню роль у розвитку соціальної інфраструктури. У другій половині XIX – на початку XX ст. державні інституції не могли повною мірою забезпечити населення необхідними соціальними послугами. Особливо це стосувалося освіти, охорони здоров'я, опіки над дітьми та підтримки незаможних верств населення. У цих умовах жіночі благодійні товариства фактично виконували функції, які сьогодні належать до компетенції держави. Вони створювали притулки, школи, лікарні, організовували харчування для бідних, забезпечували догляд за сиротами і хворими. Як зазначають автори, у роки Першої світової війни та після неї саме громадські організації, значною мірою жіночі, стали одним із головних механізмів соціальної підтримки населення в умовах кризи [24].

Водночас їхнє значення не обмежувалося лише компенсацією недоліків державної політики. Жіночі товариства формували нову модель соціальної взаємодії, засновану на принципах солідарності та взаємної відповідальності. Благодійність поступово переставала бути виключно приватною справою окремих осіб і ставала колективною практикою, у якій

брали участь різні верстви суспільства. Це сприяло формуванню нової культури громадянської участі, коли допомога ближньому сприймалася як суспільний обов'язок. У цьому контексті діяльність жіночих організацій можна розглядати як один із перших проявів організованого громадянського суспільства в Україні.

Особливо важливим є внесок жіночих товариств у формування жіночої суб'єктності. У традиційному суспільстві жінка була значною мірою обмежена сферою родини і домашнього господарства, а її участь у публічному житті була мінімальною. Благодійні організації стали одним із небагатьох легітимних каналів виходу жінок у публічну сферу. Через участь у товаристві жінки здобували досвід організаційної роботи, управління, фінансового планування, комунікації з владою та громадськістю. Як підкреслює Танчер В.В., саме через такі практики формувалася нова модель жінки – активної, освіченої, здатної впливати на суспільні процеси [46, с. 15].

Цей досвід мав довготривалі наслідки. Жінки, які брали участь у благодійних товариствах, нерідко ставали лідерками громадських організацій, журналістками, педагогинями, а згодом – і політичними діячками. Таким чином, благодійність виконувала функцію своєрідної «школи громадянської активності», де жінки здобували навички, необхідні для участі в ширшому суспільному житті. Саме цей процес підготував ґрунт для розвитку організованого жіночого руху, який у ХХ ст. набув більш виразного політичного характеру.

Не менш важливою була роль жіночих товариств у розвитку освіти та культури. Вони створювали школи, курси, бібліотеки, організовували лекції, театральні вистави, культурні заходи. Це сприяло поширенню грамотності, підвищенню рівня освіти населення та формуванню культурного середовища. Як зазначає М. Богачевська-Хом'як, жіночі

організації відіграли ключову роль у розвитку жіночої освіти, що, у свою чергу, стало одним із головних чинників емансипації жінок [51].

Особливе значення ця діяльність мала в контексті формування національної ідентичності. Українські землі в досліджуваний період не мали власної державності, а українська культура й мова часто перебували під тиском з боку панівних імперських структур. У цих умовах будь-яка діяльність, спрямована на підтримку української мови, літератури, традицій, набувала особливого значення. Жіночі товариства активно долучалися до цього процесу, організовуючи культурні заходи українською мовою, підтримуючи видання книжок і газет, сприяючи розвитку національної освіти. Як підкреслює Ярослав Грицак, саме через такі ініціативи формувалася модерна українська нація, а громадські організації, зокрема жіночі, відігравали в цьому процесі ключову роль [10].

Окремо варто відзначити значення жіночих благодійних товариств у формуванні соціального капіталу. Під цим поняттям розуміють мережу соціальних зв'язків, довіри та взаємодії, які забезпечують ефективне функціонування суспільства. Жіночі організації створювали такі мережі, об'єднуючи жінок різного соціального походження – від представниць інтелігенції до селянок. У процесі спільної діяльності формувалися горизонтальні зв'язки, що не залежали від традиційних ієрархій. Це сприяло зміцненню суспільної єдності та розвитку культури співпраці.

Важливим аспектом є також внесок жіночих товариств у модернізацію суспільства. Через свою діяльність вони поширювали нові ідеї – освіти, гігієни, раціонального ведення господарства, економічної самостійності жінки. Це сприяло поступовому змінненню повсякденних практик і підвищенню якості життя населення. У цьому сенсі благодійність виступала не лише як допомога, а як інструмент соціальних змін. Разом із тим, слід враховувати і певні обмеження діяльності жіночих товариств. Вони діяли в умовах патріархального суспільства, що накладало певні

рамки на їхню активність. Благодійність часто залишалася єдиною легітимною формою жіночої участі в публічному житті, а спроби виходу за ці межі могли зустрічати опір. Крім того, у різних регіонах України існували різні політичні умови, які впливали на можливості розвитку жіночого руху. Зокрема, в радянській Україні незалежні жіночі організації були ліквідовані, що суттєво обмежило розвиток автономної громадської активності.

Попри це, значення жіночих благодійних товариств для українського суспільства важко переоцінити. Вони стали одним із перших інститутів, що поєднували соціальну допомогу з громадянською активністю, сприяли розвитку освіти і культури, формували нову роль жінки в суспільстві та зміцнювали національну ідентичність. У довготривалій перспективі їхня діяльність заклала основи для розвитку сучасного громадянського суспільства, соціальної роботи та жіночого руху в Україні.

Отже, жіночі благодійні товариства відіграли багатовимірну роль у суспільному житті України. Вони не лише реагували на соціальні виклики свого часу, а й активно формували нову соціальну реальність, у якій жінка ставала повноцінною учасницею громадського життя. Саме через їхню діяльність благодійність трансформувалася з індивідуального акту милосердя в організовану форму соціальної відповідальності, що стала важливою складовою модерного українського суспільства.

Розвиток жіночого руху на початку XX ст. засвідчив глибоку трансформацію благодійних товариств – від локальних ініціатив соціальної допомоги до впливових суспільних інституцій, що поєднували гуманітарну діяльність із просвітництвом, національним вихованням і формуванням громадянської активності. Особливо важливим каталізатором цих змін стала Перша світова війна, яка значно розширила масштаби жіночої участі в суспільному житті та перетворила благодійність на форму масової соціальної мобілізації. У міжвоєнний період ця діяльність набула більш

системного й організованого характеру: жіночі організації дедалі більше орієнтувалися не лише на допомогу нужденним, а й на усунення причин соціальних проблем через освіту, економічну підтримку та формування активної жіночої позиції. Водночас виникнення і розвиток таких структур, як «Союз Українок», засвідчили перехід від доброчинності до повноцінного жіночого руху, який усвідомлював власну роль у суспільних і національних процесах.

У ширшому історичному контексті жіночі благодійні товариства відіграли ключову роль у модернізації українського суспільства. Вони сприяли формуванню соціальної інфраструктури, розвитку освіти і культури, зміцненню національної ідентичності та становленню громадянського суспільства. Не менш важливим є їхній внесок у зміну статусу жінки: через участь у благодійній та громадській діяльності жінки поступово переходили від ролі об'єкта опіки до ролі активного суб'єкта суспільного життя. Таким чином, жіночі організації початку XX ст. стали не лише реакцією на соціальні виклики епохи, а й потужним чинником довготривалих суспільних змін, заклавши підґрунтя для подальшого розвитку жіночого руху та сучасних форм громадської активності в Україні.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що жіночі благодійні товариства в Україні XIX – початку XX ст. були важливим і закономірним явищем суспільного розвитку, яке виникло під впливом комплексу соціально-економічних, політичних і культурних чинників. Їх поява не була випадковою, а стала відповіддю на глибокі трансформації, що відбувалися в тогочасному суспільстві, зокрема на процеси урбанізації, зростання соціальної нерівності та обмежені можливості держави у сфері соціального забезпечення.

Дослідження історіографії показало, що проблема жіночої благодійності тривалий час залишалася недостатньо вивченою. У дореволюційний період увага зосереджувалася переважно на загальних питаннях благодійності, тоді як роль жінок у цих процесах не розглядалася як самостійний об'єкт дослідження. У радянський час жіночі благодійні організації часто оцінювалися з ідеологічних позицій, що призвело до спрощеного та однобічного трактування їх діяльності. Лише в сучасній історичній науці сформувався підхід, який дозволяє розглядати жіночі товариства як повноцінний елемент громадянського суспільства, що виконував важливі соціальні функції.

Аналіз джерельної бази засвідчив її різноманітність і значний дослідницький потенціал. Нормативні документи, статuti товариств, звіти про діяльність, матеріали періодики та особисті свідчення учасниць дають можливість комплексно відтворити як організаційні засади функціонування товариств, так і їх повсякденну діяльність. Це дозволяє не лише описати зовнішні прояви благодійності, а й глибше зрозуміти мотивацію учасниць та значення їх діяльності для суспільства.

Визначено, що ключовими передумовами розвитку жіночої благодійності стали соціально-економічні зміни XIX ст. Скасування

кріпацтва, розвиток промисловості та зростання міст спричинили появу нових соціальних проблем, насамперед зростання кількості незаможного населення. У цих умовах держава не могла забезпечити належний рівень соціальної допомоги, що створило потребу в активізації громадських ініціатив. Жіночі благодійні товариства стали однією з форм такої діяльності, поєднуючи матеріальну підтримку з організаційною роботою.

Важливим чинником розвитку жіночих товариств стало також специфічне становище жінок у суспільстві. Обмеження у політичних і професійних правах поєднувалися з уявленнями про «природну» роль жінки як носійки турботи та милосердя. Це створювало ситуацію, за якої благодійна діяльність ставала фактично єдиною соціально прийнятною формою публічної активності для жінок. Участь у благодійних товариствах дозволяла їм поступово виходити за межі приватної сфери, набувати досвіду організаційної діяльності та формувати нове розуміння власної ролі в суспільстві.

Дослідження процесу становлення перших жіночих організацій показало, що вони виникали переважно як локальні ініціативи, пов'язані з конкретними потребами окремих міст чи громад. З часом ці ініціативи набували більш організованого характеру, формували власні статuti, структуру управління та стабільну систему фінансування. Це свідчить про поступову інституціоналізацію благодійності, перехід від стихійних форм допомоги до системної діяльності.

Окрему увагу приділено регіональним особливостям розвитку жіночих благодійних товариств. Встановлено, що в Галичині, яка перебувала під владою Австро-Угорської імперії, жіночі організації діяли в умовах більш ліберального законодавства, що сприяло їх активнішому розвитку та ширшій діяльності. Тут благодійність часто поєднувалася з культурно-просвітницькою та національною діяльністю. У Наддніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії,

діяльність товариств була більш обмеженою через жорсткіший державний контроль, що зумовило їх переважно соціальну та аполітичну спрямованість. Попри ці відмінності, в обох регіонах жіночі товариства відігравали важливу роль у суспільному житті.

Аналіз діяльності жіночих благодійних товариств на межі XIX – початку XX ст. показав, що їхня робота охоплювала широкий спектр напрямів. Найбільш поширеними були допомога дітям-сиротам, підтримка незаможних родин, розвиток освіти, організація медичної допомоги та культурно-просвітницька діяльність. У багатьох випадках товариства фактично виконували функції, які в сучасних умовах покладаються на державу. Важливою особливістю їх діяльності була поєднаність практичної допомоги з просвітницькою роботою, що сприяло не лише вирішенню поточних проблем, а й підвищенню загального рівня освіти та культури населення.

Установлено, що на початку XX ст. жіночі благодійні товариства зазнали певних трансформацій. З одного боку, розширювалися напрями їх діяльності та зростала кількість організацій, з іншого – відбувалося поступове переосмислення їх ролі в суспільстві. Благодійність починала поєднуватися з елементами соціальної активності та участі в ширших громадських процесах. Події Першої світової війни стали важливим етапом у розвитку жіночої благодійності, оскільки значно збільшили потребу в допомозі та сприяли активізації діяльності товариств.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що жіночі благодійні товариства відіграли значну роль у суспільному житті України XIX – початку XX ст. Вони не лише забезпечували допомогу найбільш вразливим верствам населення, а й сприяли формуванню нових форм громадської активності. Через участь у благодійній діяльності жінки отримували можливість реалізувати свій потенціал у публічній сфері, що стало важливим кроком у розвитку жіночого руху.

Отже, жіноча благодійність цього періоду може розглядатися як важливий етап становлення громадянського суспільства та водночас як форма соціальної самореалізації жінок. Її розвиток відображає складні процеси модернізації суспільства і свідчить про поступове розширення ролі жінки в різних сферах суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Байдак М. Втеча і повернення: українки в лавах Січових стрільців. Україна модерна. URL: <https://uamoderna.com/md/baidak-women-and-war/>
2. Байдак М. Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2021.
3. Байдак М. Громадська діяльність як спосіб емансипації жінки в роки Першої світової війни (на прикладі українок Галичини). Українознавчий альманах. URL: <https://ukralmanas.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/38/43>
4. Борисенко В. К. Українки в історії: XX-XXI століття. Київ : Либідь, 2010.
5. Відбувся перший Конгрес українського жіноцтва. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4160>
6. Гаєвська О. В. Жіноча журналістика //Історія української літератури: кінець XIX-початок XX ст.: у 2 кн. Кн. 1 / за ред. О.Д. Гнідан. Київ: Либідь, 2005. С. 23-25.
7. Гаєвська О. В. Феміністична і жіноча проза в українській літературі кін. XIX – поч. XX ст. Літературознавчі студії. 2019. Вип. 2 (56). С. 33–39.
8. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи : навч. вид. Дніпро : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
9. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни / О. М. Донік. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. Наук. Пр. 2005. Вип. 9. С. 61–86.

10. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
11. Грушева Т. В., Рябчевська А. Р., Сєденкова А. С. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20-30-ті рр. XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 119–123.
12. Дорохова К. А. Жіночі благодійні товариства в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : кваліфікаційна робота магістра : спец. 032 «Історія та археологія». Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 98 с.
13. Дорохова К., Міронова І. Діяльність товариства «Союз українок» на шпальтах газети «Діло». Молодий вчений. 2022. № 12 (112). С. 34–40. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-12-112-6>
14. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.) / П. П. Гай-Нижник. Український історичний журнал. 2010. № 5. С. 214–218.
15. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html>
16. Жіночий рух, суспільна єдність і вища освіта. Історичний досвід для нинішньої України. Газета «Світ». URL: <https://svit.kpi.ua/2024/12/04/жіночий-рух-суспільна-єдність-і-вища-о/>
17. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації : монографія / під ред. О. Кісь. Львів : Центр міської історії; Інститут народознавства НАН України, 2023. 440 с.
18. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. О. Смоляр. Одеса : Астропринт, 1999. 440 с.
19. Зражевська Н. І. Теорія медіа та суспільства : навч. Посіб. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 198 с.

20. Ільченко О. Благодійність жінок в освіті України як вимога часу. Педагогічні науки. 2019. Вип. 73. С. 101–109.

21. Інтерв'ю з Мартою Богачевською-Хом'як про жіночий рух в Україні. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-z-martoyu-bogachevskoyu-hom-yak-pro-zhinochiy-ruh-v-ukraini-134790.html>

22. Інтерв'ю з Мартою Кебало про феміністичний активізм в українській діаспорі. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-z-martoyu-kebalo-pro-feministichniy-aktivizm-v-ukrainskiy-diaspori-1341066.html>

23. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура та ін. ; гол. Ред. С. В. Головка. Київ : Либідь, 2002. С. 304–413.

24. Історія та теорія соціальної політики України : навч. Посіб. / А. О. Ярошенко та ін. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 289 с.

25. Кісь О. Коли предмет вивчення стає реаліями життя: як досвідчують війну українські дослідниці жіночої історії. Україна модерна. URL: <https://uamoderna.com/war/koly-predmet-vyvchennia-staie-realiiamy-zhyttia-iak-dosvidchuiut-viynu-ukrainski-doslidnytsi-zhinochoi-istorii/>

26. Kochkodan V. Організаційна діяльність українських жіночих товариств Східної Галичини на сторінках регіональної преси (1887-1939 рр.). Eminak. 2019. № 3(27). С. 130–142. URL: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.3\(27\).318](https://doi.org/10.33782/eminak2019.3(27).318)

27. Львів у роки Першої світової війни: простори жіночих можливостей, конфліктів та компромісів. Lvivcenter. URL: <https://www.lvivcenter.org/urban-seminar/the-women-of-lviv-and-the-great-war-2/>

28. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX першої третини XX ст.: типологія

та європейський культурно-історичний контекст : монографія. Чернівці : Книги XXI, 2006. 500 с.

29. Марта Богачевська-Хом'як – Історії. Український Жіночий Конгрес. URL: <https://womenua.today/projects/marta-bogachevska-hom-yak/>

30. Марченко О. В. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник. У 2-х т. Дніпро : Дніпров. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2025. Т. 2. 428 с.

31. Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : автореф. Дис. ... доктора пед. Наук : спец. 13.00.01. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 40 с.

32. Оксана Кісь: про ролі жінок у Радянському Союзі й незалежній Україні... Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/oxana-kis-pro-rol-i-zhinok-u-radyanskomu-soyuzi-y-nezalezhniy-ukrainy-istoriyu-protydii-sexyzmu-v-reklamy-ta-perspektivy-feministychnogo-ruhu-pislya-peremogy-u-viyni.html>

33. Петрушкевич М. С. Релігійна комунікація у контексті масової культури : монографія. Острог, 2018. 408 с.

34. Правова освіта та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.) : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 308 с.

35. Проців О. Р. Генеза публічно управління у сфері використання тваринного світу Галичини : монографія. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2019. 578 с.

36. П'ять днів під знаком українських жінок. LocalHistory. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/piat-dniv-pid-znakom-ukrayinskikh-zhinok/>

37. Реформи 60-х – 70-х рр. XIX ст. У Російській імперії та їхній вплив на українські землі. History | Твоя електронна бібліотека. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-9-class-2017-burnejko/18.php>

38. Савицька С. На маргінесі загальних зборів двох жіночих промислових коопе-ратив у Львові. Нова Хата. 1932. № 6. С. 6–8.

39. Слюсаренко Н. В. Праця як засіб гендерної соціалізації дівчат: від витоків до сьогодення. Педагогічний альманах : збірник наукових праць. Херсон : РІПО, 2007. Вип. 2. С. 233–240.

40. Смоляр Л. Історія середньої професійної освіти жінок Наддніпрянської України в другій половині XIX – початку XX століття. Етнічна історія народів Європи : збірник наук. Праць. Київ : Київський ун-т, 1999. С. 16–22.

41. Смоляр Л. Питання жіночої ініціативи в суспільному русі Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття. Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 8. С. 30–37.

42. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. : монографія. Одеса : Астропринт, 1998. 408 с.

43. Смоляр Л. О. Київське товариство оборони жінок: історія створення та діяльності (1905–1916 рр.). Український історичний журнал. 2025. № 3. С. 92–100.

44. Союзниці України: історія найбільшої жіночої організації XX століття. LocalHistory. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/soiuznitsi-ukrayini-istoriia-naibilshoyi-zhinochoyi-organizatsiyi-khkh-stolittia/>

45. Соціально-економічна модернізація в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Аналітична записка / відповідальний редактор О. П. Реєнт. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 98 с.

46. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2004. 244 с.
47. «Товариство «Просвіта»: історія та сучасність» (до 150-річчя утворення «Просвіти»): Збірник матеріалів круглого столу. Кам'янець-Подільський : КПНУ імені Івана Огієнка, 2018. 48 с.
48. Українки в історії: нові сторінки / А. Атаманенко та ін. ; відп. Ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2010. 260 с.
49. Українські жінки у горнилі модернізації / під. Заг. Ред. О. Кісь. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 303 с.
50. Українське суспільство в 1960-1980-х рр. Історичні нариси / відп. Ред. В. Даниленко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с.
51. Фемінізм глибше розуміли жінки з колишніх імперій, – Марта Богачевська-Хом'як. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraine/feminizm-glibshe-rozumili-zhinki-z-kolishnih-imperiy-marta-bogachevska-homyak-134794.html>
52. Центр «Жінка і суспільство». Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / за ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. 250 с.
53. Bohachevska-Khomiak M. White on white: women in the public life of Ukraine. 1884-1939. Lviv : Ukrainskyi katolytskyi universytet, 2018.
54. Bunchuk V. L., Galadzhun Z. V. The Press of Women's Societies in Galicia from the Mid-19th Century to the 1920s. Bachelor's Qualification Thesis. National University «Lviv Polytechnic». Lviv, 2025.
55. Kochkodan V. Organizational Activity of Ukrainian Women's Societies in Eastern Galicia on the Regional Press Pages (1887-1939). Eminak. 2019. № 3(27). Р. 130–142. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.3\(27\).318](https://doi.org/10.33782/eminak2019.3(27).318)

56. Kovalchuk O., Potapiuk L. The causes and background of the women's movement in Ukraine illustrated by women's associations (second half of XIX – early XX century). Human Studies: Series of «Pedagogy». 2017. № 5/37. URL: <https://doi.org/10.24919/2313-2094.5/37.102611>

57. Kysilevska, Olena. Home. Encyclopedia of Ukraine. URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\K\Y\KysilevskaOlena.htm>

58. Lindenmeyr, A. Public Life, Private Virtues: Women in Russian Charity, 1762-1914. Signs. 1993. URL: <https://doi.org/10.1086/494820>

59. Moriak-Protopopova K. M. The Spread of the System of State Power of the Austro-Hungarian Empire to Galicia. Analytical and Comparative Jurisprudence. 2024. No. 3. P. 31–36. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.4>

60. Motuz V. Ukrainian Society at Initial Stage of Ukrainian Revolution (March – November 1917): to the Issue of Political Emancipation of Women in Ukraine. Eminak. 2020. № 3(31). P. 98–110. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.3\(31\).439](https://doi.org/10.33782/eminak2020.3(31).439)

61. Pasitska O. BUSINESS ACTIVITIES OF GALICIAN WOMEN IN THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY. Young Scientist. 2019. Vol. 5, no. 69. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-19>